

**ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ ОДЕСЬКОЇ
ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«ОДЕСЬКА АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ
ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»
Кафедра педагогіки та освітнього менеджменту**

**Кваліфікаційна робота
РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 5-Х
КЛАСІВ В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ШКОЛИ**

**Development of civic competence of pupils of the 5th
grades in the context of the introduction of the New Ukrainian School**
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка вищої освіти
другого (магістерського) рівня
спеціальності 011 Освітні, педагогічні
науки
Освітньо-професійної програми
«Педагогіка середньої освіти»
Гуцол Анастасія Аурелієвна
Науковий керівник: кандидат
педагогічних наук, доцент
Рищак Наталія Іванівна
Рецензент: кандидат педагогічних наук,
доцент Бартенєва Ірина Олександрівна

Рекомендовано до захисту:
протокол засідання кафедри педагогіки
та освітнього менеджменту
№ ____ від _____
Завідувачка кафедри
_____ **Неля КУЗНЄЦОВА**

Захищено на засіданні ЕК
протокол № ____ від _____
Оцінка _____ / ____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)
Голова ЕК
_____ **Тетяна ОСИПОВА**

Одеса – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ.....	8
1.1. Сутність та структурні компоненти громадянської компетентності.....	8
1.2 Особливості розвитку громадянської компетентності молодшого підліткового віку.....	18
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 5-Х КЛАСІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ.....	28
2.1. Опис методик діагностики розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах Нової української школи.....	28
2.2. Діагностика розвитку рівню громадянської компетентності учнів 5-х класів.....	33
Висновки до другого розділу.....	41
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 5-Х КЛАСІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ.....	43
3.1. Педагогічні умови розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах Нової української школи.....	43
3.2. Методичні рекомендації щодо реалізації педагогічних умов розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах Нової української школи.....	50
Висновки до третього розділу.....	56
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61
ДОДАТКИ.....	68

АНОТАЦІЯ

Наукова робота присвячена розгляду актуальної проблеми розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах впровадження Нової української школи.

Здійснено понятійно-структурний аналіз підходів до розуміння сутності поняття «громадянська компетентність». Виявлено основні характеристики молодшого підліткового віку. Переглянуто існуючі дослідження стосовно розвитку громадянської компетентності з точки зору педагогічної проблеми.

Також проведене дослідження стану розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах Нової української школи.

Вокремлено педагогічні умови розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах Нової української школи та розроблено методичні рекомендації щодо їх реалізації.

Ключові слова: Нова українська школа, компетентність, громадянська компетентність, підлітки, громадянськість.

ABSTRACT

The research paper is devoted to the consideration of the actual problem of developing the civic competence of 5th grade students in the context of the introduction of the New Ukrainian School.

The conceptual and structural analysis of approaches to understanding the essence of the concept of "civic competence" is carried out. The main characteristics of early adolescence are identified. The existing studies on the development of civic competence from the point of view of pedagogical problems are reviewed.

Also, the study of the state of development of civic competence of 5th grade students in the conditions of the New Ukrainian School was conducted.

The pedagogical conditions for the development of civic competence of 5th grade pupils in the New Ukrainian School are highlighted and methodological recommendations for their implementation are developed.

Keywords: New Ukrainian School, competence, civic competence, adolescents, citizenship.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Події, які відбуваються в нашій країні, а саме напад росії на цілісність та демократичність України, ставлять питання про виховання нового покоління громадян на основі цінностей демократичного суспільства – верховенства прав людини, рівності і взаємної відповідальності. Підготовка таких громадян можлива тільки в тому випадку, якщо в навчальному закладі створено демократичне середовище, де учень на власному досвіді вчиться брати на себе відповідальність і приймати рішення, реагувати на процеси, що відбуваються в навколишньому середовищі, через призму демократичних процесів в суспільстві. Все це визначає необхідність формування громадянина нового типу: не тільки освіченого, а й активного – здатного вносити свій вклад в суспільство та розвиток країни.

У науковій літературі проблема розвитку громадянської компетентності особистості широко досліджена. Так, зміст і структуру громадянської компетентності вивчали О. Величко, Н. Лазуріна. Формування та розвиток громадянської компетентності школярів стало об'єктом вивчення О. Кучер, С. Малахової. Громадянську компетентність як складову громадянської освіти досліджують Т. Нестеренко, О. Шестопалюк та ін. Шляхи розвитку громадянської компетентності в закладах освіти розглядають науковці І. Бех, Т. Ладиченко, Т. Ремех, Т. Смагіна та ін.

Разом з тим, в педагогічній практиці склалося протиріччя між можливостями розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів і недостатністю відповідного методичного забезпечення в цьому напрямку. Виявлене протиріччя дозволило визначити тему нашого дослідження: **«Розвиток громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах впровадження Нової української школи».**

Об'єкт дослідження: громадянська компетентність учнів.

Предмет дослідження: особливості розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах впровадження Нової української школи.

Мета роботи: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах впровадження Нової української школи.

Для досягнення мети ми визначили **завдання:**

1. На основі психолого-педагогічної літератури здійснити теоретичний аналіз основних понять з проблеми розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах впровадження Нової української школи.

2. Розглянути структуру громадянської компетентності.

3. Проаналізувати стан розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів.

4. Визначити педагогічні умови розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах впровадження Нової української школи.

5. Розробити методичні рекомендації щодо реалізації педагогічних умов розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах впровадження Нової української школи.

Методи дослідження. Відповідно до мети та завдань роботи було обрано такі методи педагогічного дослідження:

– *теоретичні:* теоретико-бібліографічний аналіз психолого-педагогічної літератури, спеціальної фахової літератури, методичної літератури, аналіз нормативних документів і посібників за обраною темою дослідження; узагальнення результатів дослідження.

– *емпіричні:*

1) Методика «Вибір» І. Беха (Додаток А).

2) Методика «Оцінна шкала прояву суспільних і моральних якостей підлітків і старшокласників» І. Беха (Додаток Б).

3) адаптований опитувальник для учнів О. Романової (Додаток В).

4) адаптована анкета для вчителів (І. Іванюк, О. Овчарук, А. Терещенко), (Додаток Г).

База дослідження: Яськівський ліцей Одеської області Одеського району.

Теоретичне значення полягає у теоретичному визначенні поняття «громадянська компетентність учнів» та його ролі в умовах впровадження Нової української школи, обґрунтуванні педагогічних умов розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах впровадження Нової української школи.

Практичне значення полягає у розробці методичних рекомендацій щодо реалізації педагогічних умов з розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах впровадження Нової української школи.

Апробація результатів дослідження: тези:

Гуцол А.А. Розвиток громадянської компетентності учнів 5х класів в умовах впровадження НУШ. *Педагогічна наука і освіта у сучасному вимірі: проблеми та перспективи розвитку*: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (19 травня 2023 р.) / за заг. ред. В. В. Ягоднікової. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2023. С. 183-185.

Гуцол А.А. Стан розвитку громадянської компетентності учнів 5х класів. *«Розвиток науки та техніки: виклики 2024 року»*: матеріали СXXXVII міжнародної інтернет-конференції (19 січня 2024 р.). Чернівці, 2024. С.

Структура роботи: магістерська кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел 59 видань, 6 додатків. Робота містить 10 рисунків, 5 таблиць. Загальний обсяг кваліфікаційної (магістерської) роботи 90 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

1.1. Сутність та структурні компоненти громадянської компетентності

Для визначення змісту громадянської компетентності школяра звернемось до трактування поняття «компетентності» і розмежування його з іншими поняттям – «компетенції».

Дослідники з Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України визначають компетентність як результат набуття компетенцій: «це результат набуття людиною компетенцій, які дають їй змогу якісно виконувати трудові функції, успішно засвоювати знання, взаємодіяти з іншими людьми в різних ситуаціях, швидко адаптуватися до змін у професійній діяльності, набувати соціальної самостійності» [40, с. 102].

Н. Бібік та О. Пометун компетентність розуміють як «спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, що їх набувають у процесі навчання» [40, с. 104].

В свою чергу О. Марущак під компетентністю виділяє складову якостей особи, що ґрунтується на знаннях та навичках, особистісних якостях, відображає готовність, бажання і здатність вирішувати завдання і розв'язувати проблеми практичної та прикладної діяльності [40, с. 107].

Якщо ж ми розглянемо поняття компетенції М. Головань, то він визначає її як загальний поширений рівень знань, вмінь і ставлень у певній галузі людської діяльності як конкретного носія [15, с. 232].

У «Словнику-довіднику з української лінгводидактики» вказано, що компетенція – це «суспільно визнаний рівень знань, умінь і навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини, а компетентність – це інтегрована

здатність особистості, набута в процесі навчання; необхідний комплекс знань, навичок та досвіду, що дозволяють ефективно здійснювати діяльність або певну функцію; містить знання, уміння і навички, досвід, цінності, ставлення, що можуть цілісно реалізуватися у процесі конкретної навчальної ситуації; очікувані й вимірювані досягнення, що підтверджують здатність (спроможність) виконувати певні дії самостійно після засвоєння програмового матеріалу» [17, с. 93].

Аналіз проблеми дослідження дає нам підстави стверджувати, що поняття громадянської компетентності не тотожне поняттю громадянської компетенції. Громадянська компетентність є ширшим поняттям, ніж громадянська компетенція.

Метою європейських країн є розвиток освіти через її компетентнісно - орієнтовану спрямованість. У 2006 році ЄС затвердив основні компетентності для навчання впродовж життя [55].

Залежно від мети навчання усі компетентності поділяються на три види: ключові, загально предметні й предметні. Розглянемо поняття «ключова компетентність». Державний стандарт базової середньої освіти визначає ключову компетентність як «спеціально структурований комплекс якостей особистості, що дає можливість їй ефективно діяти в різних сферах життєдіяльності» [21].

Ключові компетентності також розглядають як інтегровані індивідуальні характеристики, яких набуває кожен учень як об'єкт освітнього процесу для загального розвитку, формування здатності до соціальної взаємодії та успішної самореалізації в житті [39, с. 144].

Концепцією Нової української школи зазначається, що «ключові компетентності є тими здатностями, яких потребує кожен учень для особистої реалізації, розвитку, активної громадянської позиції, соціальної інклюзії та працевлаштування та які здатні забезпечити особисту реалізацію та життєвий успіх протягом усього життя» [41, с. 10].

Впровадження в освітній процес Нової українська школи ставить перед закладами освіти нові задачі та відкриває можливості, для вдалого розвитку ключових компетентностей.

2018 р. Рада Європи у своїх Рекомендаціях «Про основні компетентності для навчання протягом усього життя» уточнила поняття «ключові компетентності» й оновила список ключових компетентностей. Ключові компетентності – це ті, «які потрібні для особистої самореалізації та розвитку, працевлаштування, соціальної інклюзії, сталого способу життя, успішного існування в мирних суспільствах, здорового способу життя та активного громадянства» [55, с. 5].

У Рекомендаціях «Про основні компетентності для навчання протягом усього життя» подано такі ключові компетентності: «1) спілкування рідною мовою, грамотність; 2) спілкування іноземними мовами; 3) математична компетентність і компетентність у галузі науки й технології; 4) цифрова компетентність; 5) особистісна, соціальна компетентність та уміння вчитися; 6) громадянська компетентність; 7) підприємницька компетентність; 8) культурна обізнаність і самовираження» [55].

Розглянувши твердження С. Макеєва [39], можемо з ним погодитися, що усі ключові компетентності рівнозначні, оскільки кожна з них сприяє успіху в суспільстві. Передумовами для їх формування є критичне мислення, креативність, ініціативність, вміння вирішувати проблемні ситуації та оцінювати ризики, прийняття рішень і здатність управління емоціями.

Спираючись на Рекомендації ЄС, у концепції Нової української школи затверджено 11 ключових компетентностей. За новим Державним стандартом базової середньої освіти (2020 р.) до переліку ключових компетентностей входять ті ж самі компетентності, що визначені Законом України «Про освіту», а саме: «1) вільне володіння державною мовою; 2) здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; 3) математична компетентність; 4) компетентності в галузі природничих наук, техніки й технологій; 5) інноваційність;

6) екологічна компетентність; 7) інформаційно-комунікаційна компетентність; 8) навчання впродовж життя; 9) громадянські й соціальні компетентності; 10) культурна компетентність; 11) підприємливість і фінансова грамотність» [21].

Доходимо висновку, що в закладі загальної середньої освіти закладається фундаментальна частина тих знань, які сприяють розвитку ключових компетентностей у школярів.

Однією з таких ключових компетентностей є громадянська компетентність. Аналіз наукових джерел показує, що громадянська компетентність – це здебільшого здатність особи до громадянської діяльності, ефективна та конструктивна участь в громадському житті та в демократичних процесах, тому формування та розвиток громадянської компетентності – найбільш нагальна потреба сучасності.

Розглянемо детальніше поняття «громадянська компетентність». Здатність громадянина діяти відповідально і повноцінно співпрацювати на основі розуміння концепцій та таких структур як соціальних, економічних, правових і політичних, та повних трансформацій і збалансованого розвитку саме так визначає громадянську компетентність О. Локшина [37, с. 26].

Аналізуючи проблеми громадянської компетентності, О. Кучер виділяє два аспекти систематизації цього поняття:

1. Громадянська компетентність як інтегрована в ключові компетентності. Серед них: уміння вчитися, здоров'язберезувальна, загальнокультурна (комунікативна), соціально-трудова та інформаційна компетентності. Такий перелік у цілому відображає головні сфери гармонійного існування та розвитку. У цьому контексті доцільним є інтерпретувати місце і роль громадянської компетентності як складову частину соціально-трудової компетентності.

2. Громадянська компетентність як одна з ключових компетентностей, основний очікуваний результат громадянської освіти [35, с. 61].

Не дивлячись на те, що ряд науковців наголошують на рівнозначності всіх ключових компетентностей, Т. Ремех, вважає, що громадянська компетентність є однією з головних компетентностей особистості та включає в себе здібність до політичного аналізу та стверджень, здатність шукати та розуміти інформацію, здатність використовувати засоби масової інформації та комунікації для участі в публічних дебатах та процесах, а також здатність приймати демократичні рішення та діяти [47, с.35].

Громадянську компетентність М. Єщенко зазначає, як потребу орієнтації в актуальних проблемах суспільно-політичного життя, знання того, як працюють політичні інститути демократичної держави та органи місцевого самоврядування, використання процедур і технологій захисту інтересів, прав і свобод громадян, обов'язків організацій громадянського суспільства, взаємодії з владою для реалізації власних і суспільних інтересів, звертає увагу на використання методів і моделей дій, адаптованих до актуальних суспільних викликів. [22, с. 100].

О. Кучер формулює громадянську компетентність як здатність особи активно, відповідально та ефективно реалізовувати свої права, обов'язки і свободи як громадянина та допомагати іншим реалізовувати ці норми з метою сприяння розвитку громадянського суспільства і правової держави [35, с. 61].

В контексті громадянської компетентності науковцями також використовується поняття «громадянськість».

Так, за словами Т. Ремех, сутність громадянської компетентності проявляється в її осмисленому характері та громадянськості [47, с. 36].

О. Пометун визначає громадянськість як бути готовим виконувати свої права та обов'язки, поважати права і свободи інших громадян, усвідомлювати свою відповідальність перед суспільством і державою за свої дії [45, с. 18].

Компетентність людини у громадянській галузі відповідає її громадянським обов'язкам, здатності приймати та реалізовувати рішення разом з іншими, проявляти стриманість, вміння узгоджувати особисті

інтереси з потребами суспільства, брати участь у самовдосконаленні форми управління, реалізовувати особистий потенціал та усвідомлювати необхідність цього [48, с. 39-40].

Отже, з метою формулювання власного розуміння поняття громадянської компетентності розглянемо погляди науковців. (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

Аналіз поняття «громадянська компетентність»

Автор	Визначення
О. Кучер	Функція громадянського суспільства, що створює ґрунт для ефективної громадянської діяльності особи, соціальних груп і всього суспільства.
О. Пометун	Здатність, спроможність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права і обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства.
І. Победаш	Єдність знань, навичок і вмінь, обумовлених станом розвитку громадянського суспільства та характером його взаємодії з державою.
Концепція НУШ	Здатність учня активно, відповідально та ефективно реалізовувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства.
Н. Бондаренко	Здатність та володіння громадянською культурою, культурою демократії, що передбачає наявність у особистості певних якостей та громадянських цінностей.

Аналіз різних наукових підходів до тлумачення окресленого поняття дає нам підстави погодитись із Т. Магдич, яка розглядає громадянську компетентність як здатність людини належним чином виконувати громадянські права та обов'язки для розвитку правового суспільства і

держави, яке формується завдяки комплексу громадянських знань і навичок, загальноприйнятих цінностей у суспільстві, досвіду реалізації мовних обов'язків громадянина України, доброзичливого ставлення до символіки держави та спроможності цілком виявляти себе в різних соціальних ролях у відповідній мовній спільноті [38, с. 80].

Громадянська компетентність передбачає наявність як певної життєвої позиції учнів, так і внутрішньої готовності до її реалізації. Т. Ремех зауважує, що така готовність включає певні інтелектуальні властивості людини, потребує конкретний стан та дає установку до певної моделі поведінки. А от компетентність він розглядає як вроджену соціальну здатність людини, з одного боку, і соціальну продуктивність людини, з іншого [47, с. 37].

С. Парфілова зауважує, що до визначення складових громадянської компетентності існують різні підходи. У психологічних дослідженнях громадянська компетентність розглядається як єдність когнітивного, емоційного і діяльнісного компоненті, також складові громадянської компетентності проявляються у формуванні таких громадянських рис, як громадянська свідомість, громадянська мужність, почуття громадянської гідності, громадянського обов'язку й відповідальності, ще одним визначенням компоненту вважається правовий [42, с. 310].

Аналізуючи літературу науковця О. Пометун виділяє такі складові громадянської компетентності: громадянські знання, на основі яких формуються реалізація потреб та інтересів у всіх галузях демократичної держави; практичне застосування громадянських навичок, знань та досвіду участі у громадсько-політичному житті суспільства; 3) Громадянські чесноти як норми, погляди, цінності та якості, характерні для громадян у демократичному суспільстві [45, с. 18].

До складових громадянської компетентності Н. Вербицька відносить:

- громадянські почуття (почуття любові до батьківщини, народу, мови, культурних цінностей; почуття обов'язку і відповідальності за майбутнє; додержання правових та морально-етичних норм);

- громадянська спрямованість – це націленість особистості на проблеми державного і громадського життя;

- громадянська активність – спільна діяльність громадян, спрямована на позитивні зміни у суспільстві [11, с. 41].

М. Єщенко у структурі громадянської компетентності виділяє такі невід’ємні ключові компоненти: мотиваційний, когнітивний, емотивний і поведінковий. Усі ці компоненти нерозривно та наскрізно поєднані між собою [22, с. 101-102].

У таблиці 1.2 детально розглянемо компоненти розвитку громадянської компетентності учнів [50, с. 13].

Таблиця 1.2

Структурні компоненти громадянської компетентності учнів 5-х класів

Компонент	Зміст компонента
Знансвий	<p>а) знання, які стосуються правил колективного життя, демократичних умов встановлення цих правил, про взаємодію влади, суспільства і особистості, про розбудову демократії (правові, політичні, соціальні);</p> <p>б) знання про свою національну культуру, історію, традиції, звичаї, мову;</p> <p>в) знання про сучасний світ (глобалізація, міжнародні відносини);</p> <p>г) знання принципів і цінностей прав людини, демократичних свобод.</p>
Ціннісний	<p>а) повага до Батьківщини, народу, держави, її символіки, традицій, мови;</p> <p>б) почуття власної гідності;</p> <p>в) повага до таких цінностей, як права людини, свобода, рівність, солідарність;</p> <p>г) визнання та дотримання законів, вміння орієнтуватись у проблемах сучасного суспільно- політичного життя в Україні та визначати власну позицію;</p> <p>д) толерантність, здатність до емпатії.</p>

Продовження таблиці 1.2

Діяльнісний	<ul style="list-style-type: none"> а) здатність робити вибір у ситуаціях реального життя; б) здатність співпрацювати з органами державної влади та місцевого самоврядування; в) здатність до порозуміння з іншими, роботи в команді; г) здатність розробляти і впроваджувати спільні проекти; д) уміння розв'язувати конфлікти відповідно до законів демократії.
Процесуально-особистісний	<ul style="list-style-type: none"> а) здатність критично й незалежно мислити; б) здатність брати на себе відповідальність; в) здатність робити свідомий вибір та застосовувати демократичні технології прийняття рішень; г) здатність брати участь у дебатах, аргументувати; д) здатність поважати погляди інших людей.

Зупинимось детальніше на змісті компонентів громадянської компетентності. І. Победаш зазначає: «Зміст когнітивної складової громадянської компетентності становлять громадянознавчі знання» [44, с. 277].

До них дослідниця відносить знання про культурні цінності українського та інших народів; про норми і засоби міжкультурної та міжетнічної взаємодії; знання про такі цінності суспільного життя, як права людини, свобода, справедливість, рівність; знання про політичне влаштування суспільства, державотворчі процеси, механізми функціонування політичної системи, механізми захисту прав людини; знання про принципи, процедури й регламенти суспільної взаємодії тощо [44, с. 277].

До емоційно-ціннісного компонента громадянської компетентності І. Победаш відносить шанування прав людини і свободи особистості як абсолютної цінності; повагу до законів; визнання цінностей свободи, справедливості; лояльне і вимогливе ставлення до влади; активну громадянську позицію, впевненість у своїй спроможності впливати на життя суспільства; повагу до інтересів, прав, самобутності великих і малих народів;

міжкультурне взаєморозуміння, толерантність; повагу до національної історії, культури, мови, традицій; віру в духовні сили свого народу, його майбутнє, любов до України та рідного краю [44, с. 278].

Діяльнісний компонент громадянської компетентності становлять уміння і навички, що забезпечують здатність діяти в контексті громадянського життя». І. Победаш вважає, що «здатність до толерантності ґрунтується на уміннях визначати і приймати різноманітність, долати стереотипи, умінні спілкуватись на міжетнічному рівні; здатність відчувати громадянську гідність складається із уміння порівнювати, робити оцінні висновки, визначати і пояснювати (ідентифікувати) особливості; здатність займати громадянську позицію базується на умінні актуалізувати особистісні цінності, застосовувати знання як ресурс, представляти, аргументувати, відстоювати свою позицію тощо [44, с. 278].

В рамках нашої роботи ми погоджуємося з науковцями, адже без знань націлених на громадянство неможливо розвинути громадянську компетентність.

Розвиток громадянської компетентності здобувачів середньої освіти забезпечує громадянська освіта. Науковці під громадянською освітою розуміють сукупність громадянських знань, громадянських умінь, громадянських цінностей, ставлень, установок.

Підсумовуючи вище викладене, посилаючись на Т. Ремех, наголошуємо на таких важливих моментах: 1) ключова компетентність (а саме такою є громадянська) характеризується здатністю людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культуродоцільні види діяльності, ефективно розв'язуючи проблеми; 2) громадянська компетентність ґрунтована на громадянських цінностях, які уналежнюють ідеали, переконання й відповідну моральну позицію особистості; 3) розвиток громадянської компетентності як готовності діяти в освітньому процесі може здійснюватись виключно в спільній діяльності вчителя та учнів; 4) тісно пов'язані компоненти громадянської компетентності формуються

комплексно, тому завданням школи є створення умов для набуття учнями цього комплексу знань, навичок і ставлень [47, с. 37].

З нашої точки зору, розвиток громадянської компетентності важливо в сучасному світі, оскільки взаємодія та розуміння між різними групами населення мають ключове значення для побудови стабільного та гармонійного суспільства. Тому в шкільній освіті слід акцентувати увагу на розвитку цих компетенцій у молодого покоління.

Отже, оскільки громадянська компетентність є однією з ключових компетентностей, якими згідно з Концепцією НУШ повинен володіти учень, розвиток громадянської компетентності школярів забезпечується специфікою функціонування усіх її складників, що здійснюється в процесі життєдіяльності дітей, під час якого формується цілісна картина світу, закладається фундамент світогляду людини-громадянина, росте активна громадянська позиція, та міжкультурне взаєморозуміння.

1.2. Особливості розвитку громадянської компетентності молодшого підліткового віку

Погоджуємось із думкою науковця І. Беха, що розвиток громадянської компетентності повинен відбуватися починаючи з першого класу і до останнього. Можемо додати, що навіть у дошкільному дитинстві необхідно закладати основи громадянської освіти та громадянського виховання дітей.

Для того, щоб визначити особливості громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах впровадження НУШ, вважаємо необхідним окреслити основні характеристики молодшого підліткового віку, до якого відносяться п'ятикласники.

Сучасна педагогічна література не визначає чітких меж підліткового віку, не існує єдиної думки щодо розподілу підлітків на групи. І. Бех зазначає, що більшість вчених дотримуються точки зору, відповідно до якої

підлітки поділяються на дві основні групи: молодших і старших підлітків, але й у цьому разі не спостерігається однастайності [49, с. 33].

Деякі науковці відносять до молодших підлітків дітей віком 11-12 років, а до старших 12-14 років, інші вважають молодших 11-13 років і старших 14-16 років, також ділять на групи 12-14 і 14-18 років. На нашу думку, до молодших підлітків можна віднести дітей 10-12 та до старших 13-15 років.

М. Бабкіна підкреслює: «Підлітковий вік науковці вважають перехідним, тобто поступовим переходом від дитинства до дорослості, який має певні особливості та різні стадії розвитку. Цей перехідний період характеризується різким піднесенням життєдіяльності, кардинальними змінами в організмі дитини, інтенсивним формуванням особистості, зростанням моральних та інтелектуальних сил і можливостей. Саме у цьому віці формуються перші переконання особистості» [2, с. 38].

З психолого-педагогічного погляду, крім складної гормональної перебудови організму, в підлітковому віці одночасно розвивається логічно-абстрактне мислення, посилюється коло почуттів та емоцій, відбуваються зміни головних мотивів діяльності, формується самостійна оцінка цінностей.

Відбуваються значні зміни в соціальній сфері розвитку підлітка. М. Бабкіна зауважує: «Найсприятливішою умовою для соціалізації підлітка є задоволення його потреби у дорослості, яка є основним психологічним новоутворенням підліткового віку, мотиваційною стороною розвитку особистості, тією якістю, в якій відображається нова життєва позиція в ставленні до себе, людей і світу в цілому. У підлітка з'являється прагнення розширити коло суспільних відносин, займати певну позицію в суспільстві, утвердити себе в діяльності, яка б мала суспільно-корисне значення й оцінку» [2, с. 38].

Громадянське виховання дитини підліткового віку здійснюється під впливом держави, сім'ї, школи, неформальних груп, засобів масової інформації, релігії та ін.

І. Бех, О. Докукіна, С. Федоренко, І. Шкільна, К. Журба підкреслюють: «Дітей 10-12 років хвилює те, як їх сприймають ровесники, дорослі. Їх національні і культурні цінності, ідентифікація залежать, значною мірою, від загалу. Для підлітків пріоритетним є самовизначення, де національно-культурна ідентичність опирається на коріння родини, країни, народу та зв'язок з історичним минулим, знанням міфів, легенд, святинь, використанням української мови, поваги до українських символів» [49, с. 33].

Прояви іншої ідентичності чи реідентичності виступають одночасно і засобами самоствердження і протестом на непедагогічні дії дорослих. З'являється самокритичність і невдоволеність собою, бажання приміряти інший образ, побудувати життя за відмінними цінностями. Характерною рисою дітей цього віку є прояв інтересу до особистих переживань, романтичних пригод, фантазування [49, с. 33].

На переконання науковців, «дедалі більшого значення для них набувають моральні ідеали, втілені в конкретних людях, яким вони намагаються наслідувати. Однак робота над собою носить епізодичний несистематичний характер. Діти молодшого підліткового віку схильні часто міняти взірці, діти старшого підліткового віку проявляють інтерес до непересічних особистостей» [49, с. 33].

І. Бех зазначає: «Діти цієї вікової категорії гостро реагують на оцінку їхніх вчинків батьками, педагогами, однолітками, близькими людьми. Для них важливо відчувати значимість власної родини, пишатися нею. Саме через завищені вимоги до батьків, гостру критичність підлітків у сім'ї можуть виникати конфлікти, ситуації непорозуміння. Потреба у самоствердженні і відчутті власної значимості разом з гіпертрофованим почуттям власної гідності виявляються у відстоюванні за будь-яких умов власної автономності і незалежності» [49, с. 34].

Вважаємо слушною думку М. Бабкіної, що «з появою почуття дорослості у підлітка відбувається трансформація взаємин зі старшими, постає необхідність у звільненні від контролю та опіки батьків, потреба

автономії та емансипації. Виникають розбіжності у поглядах між батьками та дітьми, причиною яких є різний досвід; відсутність чітких станів переходу від дитячої залежності до дорослої незалежності та певних правил, які структурують послаблення батьківської влади у фазі переходу від дитинства до підлітковості; соціальні відмінності, що пов'язані із зіткненням контролюючої ролі дорослих з потребами підлітків у автономії» [2, с. 39].

Оскільки сім'я має психолого-педагогічний пріоритет у вихованні дитини, закладаючи основи її особистісного розвитку, виникає потреба у гармонійному взаєморозумінні двох поколінь. Необхідно пам'ятати, що основи характеру, життєві установки, моральні вимоги, громадянські якості закладаються в сім'ї. Саме на цих підвалинах відбувається подальший процес виховання в суспільних інституціях, особлива роль якого відводиться школі. Треба акцентувати на тому, що громадянська спрямованість виховного процесу повинна орієнтуватися на тісну взаємодію батьків, учителів та вихованців.

Таким чином, розвиток громадянської компетентності у дітей підліткового віку має здійснюватися з опорою на їхні моральні запити, вікові особливості, реальні умови та передовий педагогічний досвід.

На нашу думку, у молодшому підлітковому віці розвиток громадянської компетентності відбувається через формування базових розумінь та цінностей.

Особливості включають:

1. Зосередження на формуванні основних етичних та моральних принципів.
2. Заохочення дітей до участі у груповій та командній активності для розвитку навичок співпраці та взаєморозуміння.
3. Розвинення відчуття власної відповідальності за власні вчинки та взаємодії в групі.
4. Сприяння залучення учнів до місцевих ініціатив та подій для розвитку громадянської свідомості.

5. Фокус на вмінні ефективно спілкуватися, слухати і виражати свої думки відкрито та поважно.

Ці етапи допомагають молодшому підлітковому віці засвоювати основи громадянської компетентності та ставити основу для подальшого розвитку.

Важливо акцентувати на розумінні основ демократії, включаючи концепції рівності, свободи та участі у прийнятті рішень. Сприяти розвитку умінь аналізувати інформацію, розрізняти джерела та формувати обґрунтовані погляди. Навчати умінню конструктивно вирішувати конфлікти, розуміти позиції інших та шукати компроміси. Стимулювати до активності в шкільних громадських органах, класних радах та інших ініціативах.

Зміст громадянської компетентності учнів основної школи подає І. Побєдаш. Дослідниця зазначає, що учень має знати національні та загальнолюдські цінності; права людини і механізми їх захисту, права і обов'язки громадянина; громадянське суспільство; процеси прийняття суспільних рішень і форми участі громадян у житті громади і суспільства в цілому; основи співпраці і спілкування з іншими та розв'язання конфліктних ситуацій.

Учень володіє умінням взаємодіяти з учителями, адміністрацією школи, дорослими членами місцевої громади; реалізовувати та відстоювати свої права й законні інтереси; ефективно спілкуватися; свідомо обирати способи дії та поведінки і діяти відповідально; застосовувати демократичні процедури прийняття рішень; брати участь у діяльності місцевого самоврядування, волонтерської діяльності у громаді; критично сприймати інформацію, самостійно її досліджувати та застосовувати; формулювати, висловлювати та аргументувати власну позицію; брати участь у дискусії.

Учень може виявляти у поведінці та оцінках відчуття власної гідності, шанування прав людини і свободи особистості, повагу до закону, свідоме ставлення до обов'язків і відповідальність за власні вчинки і поведінку; прагнення до справедливості, рівноправності; активну громадянську

позицію; розуміння світу як багатоманітного, толерантність; патріотизм, повагу до національної історії, культури, мови, традицій. [44, с. 278].

Розвиток сучасної громадянськості, виховання відповідального громадянства потребує змін у способі, змісті та методах навчання, які мають суттєвий вплив на статус вчителя, системи професійної підготовки та професійного розвитку. Педагог потребує спеціальної підготовки у сфері громадянської освіти, орієнтації на реалії сучасного глобального світу, пошуку шляхів використання інформації, інформованості та цілепокладання в розвитку педагогічної діяльності, переходу від навчальної до підтримуючої.

Вважаємо, що вчителі повинні насамперед виховувати громадянську якість освіти та розвивати необхідні моральні якості. Безумовно, громадянськість надсуб'єктивна і критична, і завдання її формування та розвитку лежить на компетенції всієї системи шкільної освіти.

Європейська Комісія розробила перелік відповідних умов для розвитку громадянства в класі, школі, шкільному середовищі, місцевій громаді та громадянах загалом, включаючи наступне (див. рис. 1.1) [50, с. 12]:

- Активна участь учнів, педагогів і батьків у демократичному управлінні навчальним закладом;
- Демократизація методів навчання та виховання, відносин суб'єктів освітнього процесу;
- Поширення методів, орієнтованих на особистість учня, зокрема реалізація педагогічних проектів, що ґрунтуються на спільній колективній меті та співпраці учасників.
- Залучення учнів до індивідуального та колективного оцінювання якості навчання

Рис. 1.1 Умови розвитку громадянської компетентності учнів на уроці

Ініціаторами відповідних заходів мають бути заклади освіти. Розвиток громадянської позиції учнів значною мірою залежить від педагогічних технологій, які вчитель використовує в освітньому процесі.

Враховуючи, що учні, отримують лише певні вказівки вчителя в процесі засвоєння знань, а більшу частину інформації мають отримувати самі учні, тому основою навчального процесу повинні бути інноваційні технології та спрямованість. Мова йде не лише про інтелектуальну складову, а й про активність та особисту творчість. Велику роль відіграє також опора на життєвий досвід школярів.

Розвиток громадянської компетентності особистості – складний і довготривалий процес. Діти набувають цих компетенцій (особливо тих, що стосуються суспільства та цінностей) переважно в родинному колі: від батьків та інших членів родини.

Від того, як організовано навчальний процес, залежить якість освіти. Вітчизняна система освіти прагне зберегти найкращі національні надбання, засвоїти й перейняти кращий зарубіжний досвід організації освітнього процесу.

Педагогічна практика налічує більше тридцяти конкретних форм навчання. Існують різні класифікації форм організації навчальної діяльності, а саме (див. рис. 1.2):

Рис. 1.2 Форми організації навчальної діяльності

Вибір форми організації навчання залежить від цілей виховання і навчання, специфіки змісту кожного предмета та окремих його частин, конкретного змісту. Ефективність навчальної практики забезпечується не тільки тією чи іншою формою організації навчального процесу, а й поєднанням різноманітних форм, кожна з яких має свої особливості, які необхідно враховувати при виборі методу [50, с. 14].

Багаторічна практика показала, що однією з найефективніших форм організації навчальної діяльності є урок.

Такий формат дає можливість розвинути творчі здібності та особистісні якості учнів, оцінити роль знань і побачити їх застосування на практиці, відчутти взаємозв'язок різних наук, а це – самостійність і абсолютно різне ставлення до роботи. Навчальний план визначається вчасно, завдяки чому усувається проблема перевантаження учасників навчального процесу [50, с. 14].

Підвищити інтерес до навчального матеріалу можна, якщо використовувати інноваційні методи та практики навчання, які передбачають нестандартні формати викладу, зменшують умовність навчальної програми та активізують роботу учнів. Для кожного виду програми доступні різноманітні нестандартні форми навчання. Розвиток громадянських знань і компетентностей можна досягти також шляхом міжпредметної діяльності в освітньому процесі.

Такий підхід дає змогу формувати необхідні знання та вміння не через окремі дисципліни, а через сферу інтегрованого навчання, переважно предметів суспільствознавчого циклу.

Проте зауважимо, що підготовка будь-якої нестандартної форми уроку вимагає від вчителя затрат сил і часу, оскільки він виступає у ролі організатора [50, с. 16].

Він має володіти не лише цілою низкою особистісних якостей, а й відповідати певним вимогам:

1. Мати гарні знання з методики;

2. Застосовувати творчий підхід до роботи;
3. Враховувати особливості власного характеру і темпераменту.

Отже, можна стверджувати, що для успішного розвитку громадянської компетентності потрібно будувати сучасну модель навчання, яка буде сприяти розвитку підростаючого покоління.

Завдяки успішному проведенню громадянського виховання на етапі базової освіти, в контексті створеної моделі громадянської компетентності молоді, використання багатогранних і міждисциплінарних педагогічних методів в процесі освіти і за його межами відбудеться зміцнення громадянського товариства в Україні.

Висновки до першого розділу

У першому розділі кваліфікаційної роботи ми розглянули питання про сутність та структурні компоненти громадянської компетентності та особливості розвитку молодшого підліткового віку.

Розвиток ключових компетентностей в учнів є ключовим завданням національної системи освіти, що закріплено законодавством. Аналіз різних наукових підходів до тлумачення окресленого поняття дає нам підстави розглядати громадянську компетентність як інтегровану здатність особи відповідально реалізовувати громадянські права і обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства та держави.

Забезпечення громадянської освіти, а також розвиток громадянської та соціальної компетентності є необхідною передумовою для розвитку цивільної відповідальності та дієздатного суспільства.

Розвиток громадянської компетентності – це багатогранний і складний педагогічний процес, який може бути реалізований за допомогою громадянської освіти, а також різних методів навчання.

Проаналізувавши вікові особливості, можна зробити висновок, що дітей у віці 10-12 років цікавить, як їхню особистість сприймають однолітки та дорослі. Велика увага приділяється їх національним і культурним цінностям, ідентифікація яких сильно залежить від загального контексту. Для підлітків особливо важливе самовизначення, де національно-культурна ідентичність базується на коріннях у сім'ї, країни, народу, а також на зв'язку з історичним минулим. Вони прагнуть зберігати зв'язок із традиціями, знаючи міфи, легенди та святині, використовуючи українську мову та виявляючи повагу до українських символів.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 5-Х КЛАСІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

2.1. Опис методик діагностики розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах Нової української школи

Емпіричне дослідження проводилось у два етапи. Здійснювалося анонімно, що забезпечило одержання об'єктивних відповідей на запитання. Під час першого етапу дослідження було вивчено та проаналізовано психолого-педагогічну, фахову та методичну літературу, нормативно-правову базу; було визначено об'єкт, предмет та завдання дослідження і обрано комплекс діагностичних методик. На другому етапі було проведено дослідження стану розвитку громадянської компетентності учнів, в якому прийняли участь 40 учнів Яськівського ліцею Одеського району Одеської області.

Метою даного аналізу є власне дослідження особливостей розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах Нової української школи.

Досягнення цілей дослідження вимагає вирішення таких завдань:

1. Окреслити рівні сформованості громадянської компетентності учнів 5-х класів.
2. Обрати методики дослідження рівня сформованості громадянської компетентності учнів 5-х класів.
3. Дослідити рівень сформованості громадянської компетентності учнів 5-х класів.
4. Проаналізувати результати дослідження.

Емпіричне дослідження було визначено проводити в три етапи.

1. Етап підготовки.

2. Проведення емпіричного дослідження особливостей розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів.

3. Обробка та аналіз результатів.

Перший етап – етап підготовки. На цьому етапі було сформульовано план навчального дослідження, а саме:

- провести опитування за допомогою діагностичних методів дослідження особливостей сформованості громадянської компетентності учнів 5-х класів;

- описати рівні оцінювання розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів.

Дослідження базується на результатах теоретичного аналізу цієї проблеми. Для виконання завдання на підготовчому етапі ми обрали відповідні методи діагностики.

Важливим аспектом у здійсненні діагностики сформованості громадянської компетентності учнів 5-х класів є глибоке дослідження її структури й обґрунтування критеріїв і показників сформованості окремих компонентів. Дослідивши структуру сформованості громадянської компетентності учнів 5-х класів, можемо виділити такі її компоненти: когнітивний, мотиваційно-ціннісний та діяльнісний (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Компоненти громадянської компетентності учнів 5-х класів

Назва компоненту	Характеристика
Когнітивний	Компонент включає знання, мислення, свідомість, судження морального, правового, політичного та економічного характеру, за допомогою яких учні формують своє ставлення до навколишнього світу, суспільства, своєї країни.

Продовження табл. 2.1.

Мотиваційно - ціннісний	Передбачає наявність таких цінностей, як гуманізм, патріотизм, воля, суспільний інтерес, індивідуальна відповідальність за долю країни, повага до прав і свобод людини, національних традицій і культури, загальнолюдських цінностей, демократичних норм. Включає свідому мотивацію до навчання, соціальну діяльність і громадянську поведінку, внутрішню мотивацію учнів.
Діяльнісний	Діяльнісний компонент включає творчу громадську діяльність і поведінку, уміння і навички виконання обов'язків і дотримання законів, передбачає свідому самоорганізацію, саморегуляцію та самовдосконалення якості громадянина.

З аналізу психолого-педагогічної літератури можна зробити висновок, що є декілька підходів до тлумачення понять критерію й показника. У своїй роботі ми спиралися на визначення критерію О. Гончарук, яка інтерпретує критерій як сукупність показників, які розкривають норму, вищий рівень розвитку відповідної якості. Отже, показник як конкретний прояв одного з аспектів критерію, який є значно ширшим за показник і може бути розкритий через один або декілька показників. Таким чином, показники- це якісні та оціночні характеристики досліджуваного предмета [16, с. 74].

Відповідно до показників розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів визначено три рівні сформованості громадянської компетентності учнів 5-х класів: високий, середній та низький.

Високий рівень сформованості громадянської компетентності учнів 5-х класів «характеризується ґрунтовними знаннями про сутність громадянських якостей (громадянської правосвідомості, громадянської відповідальності, громадянської ініціативності); чітким усвідомленням себе громадянином своєї держави – членом суспільства; готовністю до реалізації громадянських якостей через власну діяльність; умінням реалізовувати здобуті знання та

керуватися громадянськими цінностями у своїй суспільній діяльності. До цієї групи належать підлітки, які проявляють себе як ініціативні, відповідальні, правосвідомі та соціально активні, які орієнтуються у суспільних проблемах та цікавляться ними» [19, с. 74].

До середнього рівня сформованості громадянської компетентності належать підлітки, які «мають достатні знання щодо сутності громадянських якостей (громадянської правосвідомості, громадянської відповідальності, громадянської ініціативності) й вони висловлюють бажання їх удосконалити; усвідомлюють необхідність реалізації здобутих знань та якостей, що обумовлено зовнішньою мотивацією; уміння керуватися громадянськими цінностями недостатні» [19, с. 75].

Низький рівень сформованості громадянської компетентності проявляється у підлітків, які «характеризуються несформованою системою громадянських якостей, недостатнім розумінням того, що дійсно має суспільне значення; зазнають великих труднощів у визначенні ставлення до майбутнього, держави, суспільства, сім'ї та професії, песимістично налаштовані; у своїй діяльності керуються споживацькими та меркантильними бажаннями. Також у них спостерігається недостатня сформованість громадянської позиції та поведінки, відсутність бажання проявляти ініціативу у виконанні громадських доручень, соціально значущих видах діяльності» [19, с. 75].

Отже, загальним показником розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів можна вважати те, що кожна з попередніх її складових має такі характеристики: когнітивний компонент (система знань) є основою для мотиваційно-ціннісного компоненту (сукупністю знань).

Стають значущими за умов розвитку мотивації та цінності, діяльнісний компонент передбачає реалізацію когнітивного та мотиваційно-ціннісного компонентів.

У дослідженні ми використали такі методики:

1. **Методика «Вибір»** І. Беха (*Додаток А*) спрямована на виявлення сформованості в учнів 5-х класів соціально значущих цінностей, які пов'язані з такими моральними якостями, як відповідальність, колективістська спрямованість, самокритичність, сумлінність, принциповість, чуйність.

Для кожної моральної якості потрібно вибрати певну умовну ситуацію та попросити учнів вибрати відповідь, яка відповідає їхній власній поведінці.

2. **Методика «Оцінна шкала прояву суспільних і моральних якостей підлітків і старшокласників»** І. Беха (*Додаток Б*).

Дана шкала використана для оцінки рівня розвитку суспільних і моральних якостей-

3. З метою дослідження системи громадянських знань нами адаптовано **опитувальник для учнів** О. Романової (*Додаток В*).

Анкета включає питання, спрямовані на усвідомлення інтересу учнів до історії Батьківщини, минулого національних героїв, життя українських видатних діячів, а також запитання, спрямовані на знання про Україну та український народ. Анкета складається з відкритих запитань і тесту (необхідно вибрати правильну відповідь). Опитування проводилось усно, щоб дослідник міг поставити додаткові запитання та уточнити відповіді.

4. Для вивчення діяльнісного компоненту громадянської компетентності учнів 5-х класів ми скористались адаптованою **анкетой для вчителів** (І. Іванюк, О. Овчарук, А. Терещенко), (*Додаток Г*).

Опитування проводилось письмово. Анкети для вчителів містять питання щодо вивчення ставлення учнів 5-х класів до праці та виконання своїх обов'язків, а також розуміння рівня громадянської активності учнів. Анкети заповнювалися кожним учителем індивідуально на кожного учня.

Другим етапом дослідження є власне емпіричне дослідження. Педагогічне дослідження відбувалося на базі Яськіського ліцею Одеського району Одеської області за участю 40 учнів 5-х класів та 10 вчителів.

Третій етап дослідження – обробка та аналіз результатів.

Таким чином, вирішення поставлених дослідницьких завдань

дозволило відібрати методики, які відповідають основним вимогам щодо методичного інструментарію: поширеності в діагностичній практиці, часової економічності, можливості проведення аналізу для отримання діагностичної інформації.

2.2. Діагностика сформованості громадянської компетентності учнів 5-х класів

Для визначення сформованості соціально значущих цінностей, пов'язаних з такими моральними якостями, як відповідальність, колективістська спрямованість, самокритичність, сумлінність, принциповість, чуйність ми використали методику «Вибір» І. Бега.

Обробка відповідей:

А - активне, позитивно стійке ставлення до згаданих моральних норм.

Б - ставлення активне, але не достатньо стійке (можливі компроміси).

В - ставлення пасивне і недостатньо стійке.

Г - негативне ставлення школяра до моральних норм.

Результати одержані в ході виконання завдання (див. табл. 2.2)

Таблиця 2.2.

Результатів за методикою «Вибір»

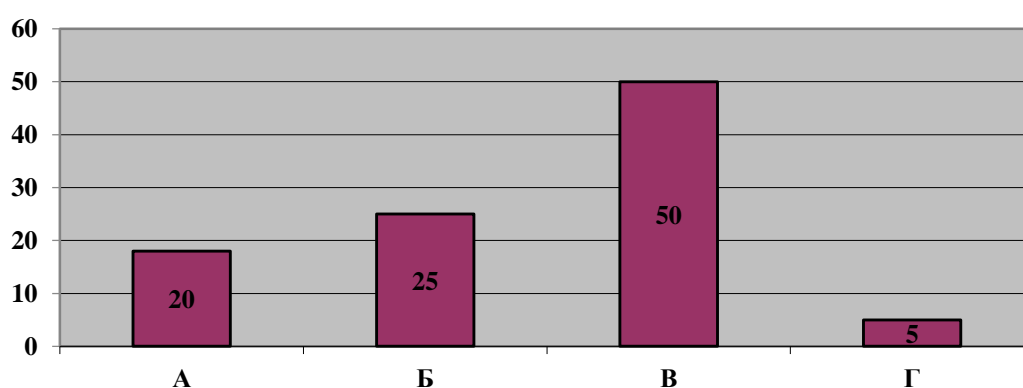
Моральна цінність	кількість учнів, %			
	А	Б	В	Г
Відповідальність	20	25	50	5
Колективістська спрямованість	23	30	20	27
Самокритичність	5	30	40	25
Сумлінність	10	25	30	15
Принциповість	10	15	20	55
Чуйність	15	40	40	5
Середній бал	12,5	29,2	32,5	21,7

За методикою «Вибір» отримали такі результати:

1) Відповідальність:

- 20% (8 учнів) мають позитивне стійке ставлення до відповідальності.
- 25% (10 учнів) продемонстрували позитивне, але нестійке ставлення.
- 50% (20 учнів) є негативне та нестійке ставлення до відповідальності.
- 5% (2 учні) негативно поставилися до відповідальності.

Отримані нами результати сформованості ціннісного ставлення до моральної якості «відповідальність» представлені на діаграмі (див. рис. 2.1).

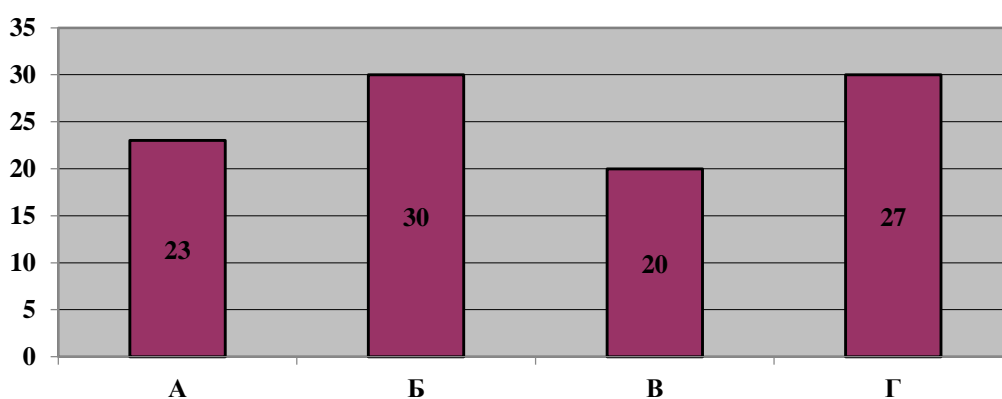

Рис.2.1. Результати «відповідальність», %

2) Колективістська спрямованість:

- 23% (9 учнів) мали позитивне та стійке ставлення,
- 30% (12 учнів) мають позитивне ставлення, але недостатньо стійке,
- 20% (8 учнів) мають негативне та недостатньо стійке ставлення,
- 27% (11 учнів) мали негативну кореляцію з КГ.

Також, результати сформованості ціннісного ставлення до моральної якості «Колективістська спрямованість» представлені на (див. рис. 2.2).

Рис. 2.2. Результати «Колективістська спрямованість», %

3) Самокритичність:

- 5% (3 учні) мають позитивне та стійке ставлення,
- 30% (12 учнів) мають позитивні, але недостатньо стійкі установки,
- 40% (16 учнів) мають негативні та нестійкі установки,
- 25% (9 учнів) негативно корелюються.

Отримані нами результати сформованості ціннісного ставлення до моральної якості «самокритичність» представлені на (див. рис. 2.3).

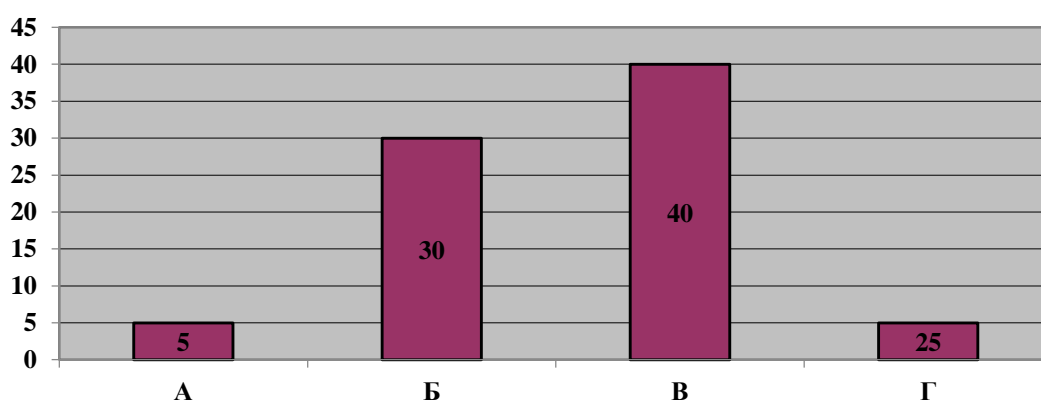

Рис. 2.3. Результати «самокритичність», %

4) Сумлінність:

- 10% (5 учнів) мають позитивне та стійке ставлення;
- 25% (9 учнів) мають позитивне, але менш стійке ставлення.
- 30% (11 учнів) негативне та нестійке ставлення до відповідальності;
- 15% (9 учнів) негативно ставляться до відповідальності.

Для більшої наочності отримані результати сформованості ціннісного ставлення до моральної якості «сумлінність» наведені на (див. рис. 2.4).

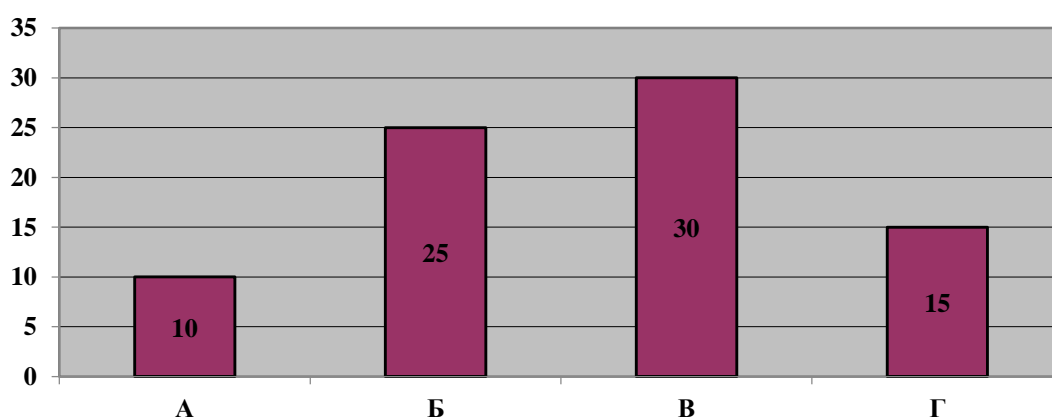
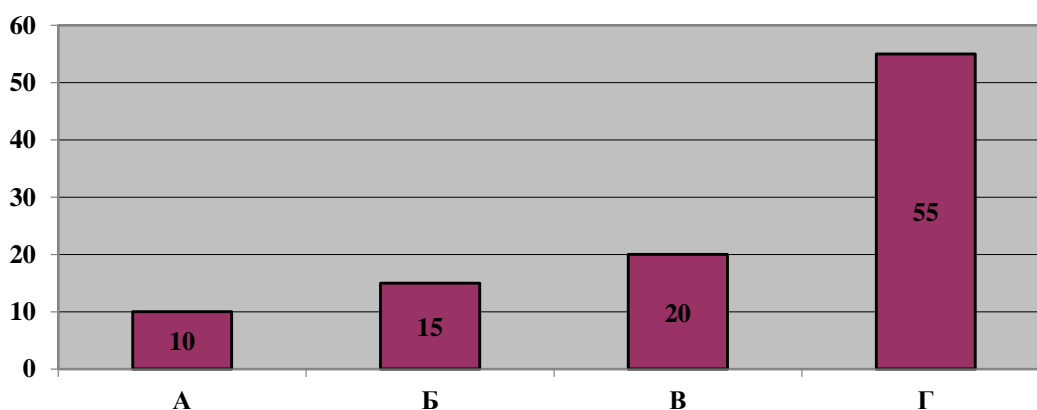

Рис. 2.4. Результати «сумлінність», %

5) Принциповість:

- 10% (4 учні) мають позитивні та стійкі установки,
- 15% (6 учнів) мають позитивні, але недостатньо стійкі установки;
- 20% (8 учнів) мають негативні, але недостатньо стійкі установки;
- 55% (23 учні) негативно корелюються.

Здобуті результати сформованості ціннісного ставлення до моральної якості «принциповість» (див. рис. 2.5).

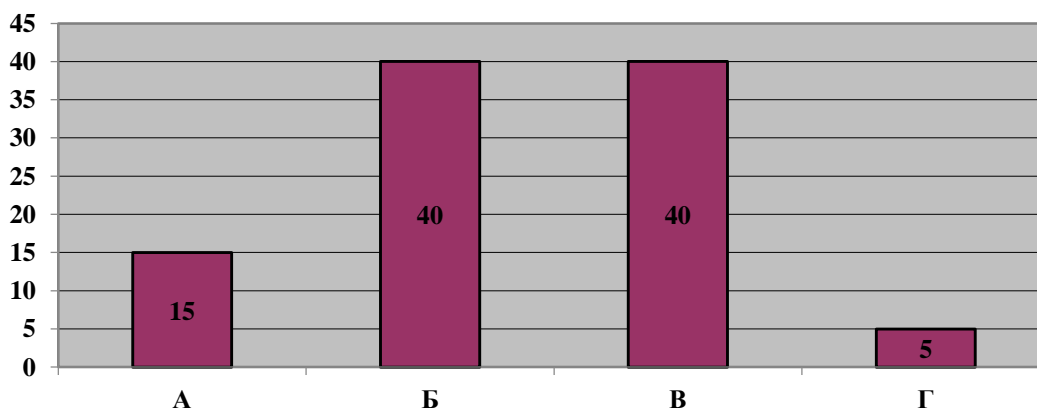

Рис. 2.5. Результати «принциповість», %

6) Чуйність:

- 15% (5 учнів) мають позитивне та стійке ставлення,
- 40% (16 учнів) – позитивне, але нестійке ставлення,
- 40% (17 учнів) – негативне та нестійке ставлення,
- негативний кореляційний зв'язок виявлено у 5% (2 учнів).

Таким же чином відобразимо отримані результати сформованості ціннісного ставлення до моральної якості «чуйність» (див. рис. 2.6).

Рис. 2.6. Результати «чуйність», %

Отже, серед учнів 5-х класів переважають позитивні, але нестійкі установки та негативні та нестійкі моральні цінності, що свідчить про низький рівень сформованості моральних цінностей учнів.

Для того, щоб дослідити діяльнісний критерій, ми використовували методику «Оцінна шкала прояву суспільних і моральних якостей підлітків і старшокласників» І. Беха. У процесі спостереження педагог фіксував прояв 10 якостей особистості за трьома основними групами якостей: суспільні, професійно-моральні, морально-психологічні.

За кожен якість, проявлену учнем в процесі урочної та позаурочної діяльності, ставився від 1 до 5 балів, за сумою балів визначався рівень сформованості прояву суспільних і моральних якостей учнів 5-х класів:

- високий (від 40 до 50 балів);
- середній (від 26 до 40 балів);
- низький (від 10 до 25 балів).

Результати отриманні в ході дослідження, представлені в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Розподіл результатів за методикою «Оцінна шкала прояву суспільних і моральних якостей»

Рівні	Кількість учнів
Високий	5 учнів, 15%
Середній	23 учнів, 55%
Низький	12 учнів, 30%

Для більшої наочності отримані результати представлені на діаграмі (див. рис. 2.7).

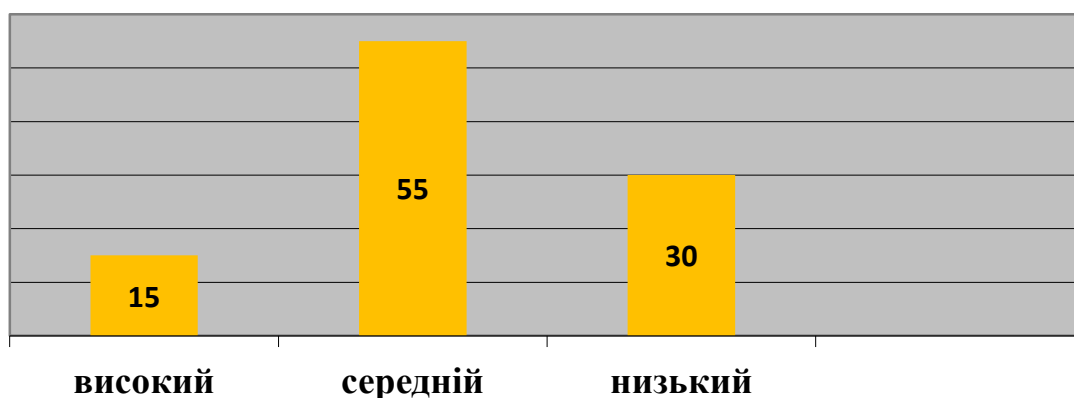

Рис. 2.7. Результати за методикою «Оцінна шкала прояву суспільних і моральних якостей», %

Якісний аналіз результатів показав, що діти найбільше виявляють морально-психологічні якості. Найменше діти проявляють суспільні якості.

Отже, за результатами ми визначили рівні сформованості мотиваційного компоненту та мотиваційно-ціннісного компоненту громадянської компетенції учнів 5-х класів. Встановлено, що рівень сформованості цього компонента низький.

Наступним кроком у нашому дослідженні є вивчення когнітивного компоненту громадянської компетентності учнів 5-х класів. Дослідження проводилося шляхом опитування. Були отримані наступні результати.

На запитання «Чи знаєте ви історію своєї Батьківщини?» 75% (30 осіб) відповіли, що знають мало, 20% (8 осіб) відповіли, що не знають, 5% (2 особи) стверджують, що розуміють і цікавляться історією своєї Батьківщини.

На наступне запитання більшість учнів 90% (36 осіб) розповіли походження назви міста Києва, але жоден учень не знав походження назви своєї вулиці. 10% (4 учня) не знали, які пам'ятники є в місті, решта дітей назвали пам'ятники Л. Українці, Т. Шевченку. На питання, хто ці люди і чим відома їхня країна, діти просто відповіли, що вони письменники.

На запитання «Кого ви ще знаєте з видатних діячів України і чим вони відомі?» не відповів жоден учень.

На запитання «Що таке національний символ?» ніхто з учнів не дав чіткої відповіді. Більшість відповідей були простими поясненнями питання – «Це національний символ», а деякі учні просто називали один чи декілька національних символів: «гімн», «прапор».

Опитування показало, що 90% (36 осіб) знають усі державні символи України – *герб, прапор, гімн*. На запитання «Які державні символи ви знаєте?» 85% (34 осіб) написали всі три державні символи: *герб, прапор, гімн*, 10% (4 особи) дали неповні відповіді, 5% (2 особи) назвали народні символи (*калина, верба*).

Коли дітей просили «Розказати текст національного гімну», 80% (32 учня) змогли назвати лише кілька перших рядків. Решта 20% (8 дітей) продекламували слова державного гімну повністю. 100% дітей виконали завдання «малюнок герба та прапора України».

Завдання: «Розповісти про історію виникнення державного герба, прапора та державного гімну» було дещо складним для опитаних. Змістовні відповіді дали 10% (4 учні), 50% (20 учнів) мали труднощі, 40% (16 учнів) не знала історії виникнення символу та не виявляла до нього інтересу.

100% учнів відповіли на правила поведінки під час виконання державного гімну та підняття державного прапора. Власне, зміст і характер відповідей на запитання «Що означає національний символ для країни та її народу?», «Що ви відчуваєте, коли звучить гімн України?», «Чи хвилюєтеся ви про майбутнє України?» доводить поверховість знань майже всіх учнів 5-х класів.

На запитання «Як називається Основний Закон України?» лише 40% (16 особи) дали правильну відповідь – Конституція України. Решта дітей або взагалі не змогли дати відповідь, або назвали її зовсім неправильною.

На наступне запитання 55% (22 особи) дали правильну відповідь – 24 серпня ми святкуємо День Незалежності України, а решта учнів відповіли так: «Влітку», «Серпень», «Ні, я не пам'ятаю».

На запитання «Які традиційні свята відзначають у нашій країні?» 50% (20 осіб) назвали релігійні та національні свята (Новий рік, Святий Миколай, Великдень, Івана Купала; 30% (12 осіб) вказали державні свята (День Конституції, День Соборності, День Незалежності); 20% (8 учнів) написали лише про релігійні свята (Великдень, Різдво), 10% (4 учні) написали тільки про одне свято – Новий рік, ще 5% (2 особи) не відповіли на запитання.

Отже, опитування учнів 5-х класів показує, що когнітивна частина громадянської компетентності має низький рівень сформованості: більшість учнів не виявляють інтересу до власної історії. Батьківщина; не цікавляться життям українських постатей; поверхово розуміють націю та національні символи та не цікавляться історією їх походження; недостатньо знають державний гімн, не цікавляться національною символікою, традиціями України. Мало або зовсім не знають про українські звичаї та традиції.

На наступному етапі дослідження методом анкетування вчителів ми дослідили сформованість діяльнісного компоненту громадянської компетентності учнів 5-х класів. Отримані результати зобразимо графічно (див. рис. 2.8).

Рис. 2.8. Результати опитування вчителів

Аналіз відповідей учителів на запитання анкети показує, що рівень сформованості діяльнісного компоненту громадянської компетентності учнів 5-х класів є низьким: більшість учнів мають низьку успішність, не мають бажання виконувати завдання (виконувати роботу), виконують доручення під наглядом дорослих і однокласників; не мають бажання допомагати дорослим і одноліткам; допускають відхилення від правил і норм поведінки; не завжди можуть задовольнити вимоги команди; не бажають брати участь в організаційних громадських справах команди.

Загалом результати дослідження засвідчили низький рівень сформованості компонентів громадської компетентності, що свідчить про необхідність розробки методики та педагогічних умов розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах впровадження НУШ.

Висновки до другого розділу

У другому розділі магістерської роботи представлено емпіричне дослідження, визначено стан сформованості громадянської компетентності учнів 5-х класів.

У структурі громадянської компетентності учнів 5-х класів для досягнення цілей емпіричного дослідження було виділено такі компоненти: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний.

Серед учнів 5-х класів переважають позитивні, але нестійкі установки та негативні та нестійкі моральні цінності, що свідчить про низький рівень сформованості моральних цінностей учнів. Визначено стан сформованості громадянської компетентності учнів 5-х класів. Визначено, що діти найбільше виявляють морально-психологічні якості. Найменше діти проявляють суспільні якості. Були визначені рівні сформованості мотиваційного компоненту та мотиваційно-ціннісного компоненту

громадянської компетенції учнів 5-х класів. Встановлено, що рівень сформованості цього компонента низький.

Визначено, що рівень розвитку діяльнісного компоненту громадянської компетентності учнів п'ятих класів є низьким. Більшість учнів мають обмежену успішність і проявляють відсутність бажання виконувати завдання самостійно, виконують доручення лише під наглядом дорослих чи однокласників, не проявляють бажання допомагати іншим, часто порушують правила поведінки і норми, інколи не можуть відповідати вимогам команди. Узагальнені результати дослідження свідчать про загальний низький рівень сформованості компонентів громадянської компетентності учнів п'ятих класів.

Це вказує на необхідність розробки методики та створення педагогічних умов для розвитку громадянської компетентності в умовах впровадження Нової української школи.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 5-Х КЛАСІВ УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

3.1. Педагогічні умови розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах Нової української школи

Учені-дидакти наголошують, що ефективність педагогічного процесу безпосередньо залежить від створення належних умов його перебігу. У довідковій літературі існують різні тлумачення поняття «умова». Наприклад, у психологічному словнику цей термін трактується так: «умова – категорія, в якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує. Завдяки наявності відповідних умов властивості речей переходять з можливості в дійсність» [52, с. 362].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначено: «умови – це необхідні обставини, особливості реальної дійсності, які уможливають здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяють чомусь» [9, с. 1295].

На основі значення поняття «умова» трактується поняття «педагогічна умова». Наприклад, у словнику-довіднику з професійної педагогіки «педагогічні умови» визначено як обставини, від яких залежить та відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групою людей [43, с. 143].

Не зважаючи на те, що предметом великої кількості педагогічних досліджень виступають педагогічні умови реалізації певних процесів, у сучасній науці існують певні розбіжності щодо тлумачення самого поняття «педагогічна умова». У науковій літературі під педагогічними умовами розуміють сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів,

педагогічних прийомів спрямованих на розв'язання поставлених у педагогіці завдань. При цьому дослідники до педагогічних відносять лише ті умови, які свідомо створюються у педагогічному процесі і реалізація яких забезпечує успішний його перебіг [28, с. 145].

Науковий інтерес викликає думка сучасних науковців, котрі під педагогічними умовами розуміють чинники, що впливають на процес досягнення мети, поділяючи їх на:

а) зовнішні: позитивні взаємини вчителя і учнів; об'єктивність оцінки навчального процесу; місце навчання, приміщення, клімат тощо;

б) внутрішні (індивідуальні): індивідуальні властивості учнів (стан здоров'я, властивості характеру, досвід, уміння, навички, мотивація тощо) [20, с. 5].

Узагальнивши наведені визначення, у нашому дослідженні під педагогічними умовами ефективної організації розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах НУШ розуміємо сукупність факторів, що визначаються й усвідомлюються учасниками педагогічної взаємодії, реалізуються в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти, спонукають учнів і вчителів до продуктивної діяльності і спричиняють підвищення ефективності та результативності навчання.

На основі аналізу наукової літератури, методологічних підходів і принципів навчання та зважаючи на предмет нашого дослідження було визначено педагогічні умови для ефективного розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах НУШ:

- оптимізація освітнього процесу в контексті розвитку громадянської компетентності учнів;
- залучення учнів 5-х класів до волонтерської діяльності;
- набуття учнями позитивного досвіду громадянської діяльності засобами інтерактивних методів.

Розглянемо детальніше першу педагогічну умову, *оптимізація освітнього процесу в контексті розвитку громадянської компетентності*

учнів. Оптимізація освітнього процесу – це науково обґрунтований вибір оптимального варіанта його побудови, форм, методів та засобів виховання, що включає спеціальну процедуру дій педагога з обґрунтування та здійснення в конкретних умовах найбільш ефективних та якісних рішень навчально-виховних завдань за мінімально необхідних витрат часу та зусиль учнів та вчителів.

Вибір оптимального варіанта процесу розвитку громадянської компетентності передбачає такі етапи діяльності педагога:

- визначення завдань навчання, виховання та розвитку (мети навчального заняття);
- відбір та конкретизацію змісту навчання та виховання з урахуванням поставленої мети;
- вибір найбільш доцільних форм, методів та засобів навчання;
- внесення корективів до спроектованого освітнього процесу з урахуванням особливостей учнів, навчально-матеріальної бази тощо; оформлення плану навчального заняття.

Оптимізація навчального процесу здійснюється насамперед на етапі його проектування – при плануванні навчального заняття, проте проходить через всю педагогічну діяльність педагога. Та чи інша конкретна ситуація змушує вчителя відхилитися від наміченого плану, вибрати оптимальні рішення, виходячи з поставленої мети та наявних педагогічних можливостей - засобів та методів впливу та враховуючи індивідуальні особливості самих учнів.

Роль педагога у процесі освоєння учнями громадянської компетентності реалізується у таких функціях:

- прогностичній – оцінювання існуючих у суспільстві відносин та форм поведінки, їх мотивації, вплив на почуття та свідомість учнів, їхню громадянську позицію в плані орієнтації відносин та норм поведінки в бажаному напрямку виходячи з певних громадянських цінностей;

- освітній – організованому, цілеспрямованому, систематичному та послідовному доведенні змісту громадянських цінностей до свідомості учнів;
- виховній – вихованні в учнів прагнення завжди і в усьому втілювати моральні цінності у своїх почуттях, стосунках, вчинках;
- мобілізуючій – здатності переорієнтувати учнів і навіювати їм відповідну спрямованість почуттів, думок, вчинків, надихати до вчинення конкретних моральних дій;
- регулятивній – контролю освоєння та реалізації громадянських цінностей учнями.

Ми вважаємо, що другою педагогічною умовою розвитку громадянської компетентності є залучення учнів 5-х класів до волонтерської діяльності. У молодшому підлітковому віці відбувається активне особистісне становлення, збільшуються комунікативні контакти, зростає життєва активність, прагнення дітей до самореалізації, закладаються моральні підвалини особистості, які визначають пошук цінностей, зразків для наслідування, а також ставлення до себе, до людей, до світу.

Одним із ефективних шляхів розвитку громадянських ціннісних орієнтацій ми вважаємо волонтерську діяльність.

Волонтерська діяльність – це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється шляхом надання допомоги. Волонтерство розвиває соціальні, громадянські та емоційні навички, які є ключовими в концепції Нової української школи. Ці навички необхідні для ефективної та конструктивної участі в суспільному житті, вдома та на роботі. Це сприяє розвитку комунікативних навичок: учні вчаться висловлювати власну позицію, об'єднуватися в групи за спільними цінностями, вести дискусію, та нести відповідальність.

Доброчинна діяльність корисна як для тих, хто потребує допомоги, так і для самих волонтерів. Адже волонтерство допомагає: здобути нові навички; налагодити соціальні зв'язки; застосувати моральні та релігійні принципи; відчути, що ти можеш щось змінити; знайти підтримку та друзів.

Так волонтерство є одним із способів у який громадяни демонструють свою підтримку та відданість Україні та її народу під час війни. Ця діяльність була вже не просто засобом прояву громадянської активності, як це зазвичай робиться в мирний час, а й засобом внеску в захист національної незалежності. Адже смертельна небезпека окупації та подальшого поневолення спонукає людей до негайних дій.

Волонтерська діяльність може бути спрямована на:

1. Підтримка людей, які перебувають у складних життєвих обставинах, таких як малозабезпечені, бездомні та безробітні;
2. створення умов для реалізації творчого потенціалу людей з інвалідністю (організація виставок, концертів, майстер-класів);
3. захист довкілля: екологічні марші, боротьба з браконьєрами, благоустрій заповідних територій;
4. організація спортивних, культурних та релігійних заходів.

Існують певні причини, через які люди стають волонтерами:

1. Бажання творити добро;
2. можливість змінити на краще власне життя або життя інших людей;
3. можливість отримати цінний досвід, який допоможе в повсякденному житті
4. роботі в команді;
5. спілкування з однодумцями;
6. нові знайомства, подорожі та постійний контакт з цікавими людьми;
7. бажання реалізувати свої таланти, сили та здібності.

Державний стандарт загальної середньої освіти передбачає громадянську спрямованість у ході вивчення предметів навчального плану закладу загальної середньої освіти. Однак практика шкільного навчання показує, що робота з орієнтації школярів на громадські цінності часто проводиться безсистемно, а формування знань, умінь та навичок залишається пріоритетним напрямком перед виховною стороною навчання.

Альтернативою сформованому становищу має стати цілеспрямована планомірна орієнтація учнів 5-х класів на громадянські цінності, що йде від співрегуляції своїх дій з учителем або однолітками до самостійного виконання, заснованого на самоконтролі та самооцінці.

Педагогу важливо враховувати, що розвитку громадянських ціннісних орієнтацій надають значний вплив три компоненти: знання, емоції та воля. На основі знань в учня складаються певні уявлення про громадянські якості.

Посилаючись на праці зарубіжних дослідників, ми можемо стверджувати, що формування громадянської компетентності відбувається в певних соціальних ситуаціях, в яких особистість виконує певні міжособистісні ролі, стаючи часткою певного суспільства, носієм культури.

Становлення ціннісних орієнтацій неможливо охарактеризувати поза зв'язком інтелектуального та емоційного в особистісній сфері. Поява почуттів, емоційного стану може не лише спричинити досить сильне переживання, а й перетворитися на спонукальну силу дій, стати однією з серйозних ланок, що визначають мотивацію поведінки людини. Поява нових, стійких видів емоційного відношення та переживань змінює внутрішній світ людини.

Третій елемент під час розвитку громадянської компетентності – внутрішня творча сила, воля – це рівень регуляції особистості, що дозволяє їй сформуванати власну громадянську позицію.

Таким чином, потрібні знання, на основі яких у дитини будуть складатися уявлення про сутність громадянської компетентності, про її необхідність, про переваги оволодіння нею. При цьому дуже важливо, щоб у школяра обов'язково виник мотив для набуття відповідної громадянської цінності. Поява мотиву передбачає ставлення до цінності, яка, своєю чергою, формує соціальні почуття. Почуття ж надають процесу особистісно значуще забарвлення і тому впливають на міцність цінності, що засвоюється. Але знання і почуття виражають потребу в їх практичній реалізації – у вчинках, поведінці. При цьому вчинки та поведінка беруть на себе функцію

зворотного зв'язку, що дозволяє перевірити та підтвердити міцність сформованої цінності. Таким чином, вимальовується механізм формування громадянської цінності: (знання та уявлення) + (мотиви) + (почуття та стосунки) + (навички і звички) + (вчинки) = громадянська цінність. Цей механізм має об'єктивний характер.

Процес розвитку свідомого ставлення учнів 5-х класів до громадянських цінносних орієнтацій починається з набуття знання про громадянські цінності, наступний етап – свідоме її прийняття, потім – рух від знання до особистісної громадянської установки та готовності діяти у злагоді з нею. У цьому власне й полягає розвиваючий характер виховання та соціалізації. Для досягнення розвиваючого ефекту цінності повинні бути зрозумілі, прийняті та застосовувані дитиною у практичній діяльності. А тому важливим напрямом з актуалізації громадянських цінностей в учнів 5-х класів має бути діяльність, спрямована на вміння осмисленого сприйняття інформації, її оцінки з моральної точки зору. Це вміння формується аж ніяк не спонтанно, а завдяки величезній роботі вчителя.

Третя педагогічна умова - *набуття учнями позитивного досвіду громадянської діяльності засобами інтерактивних методів*. Розвиток громадянської компетентності в учнів 5-х класів вимагає використання таких форм і методів виховання, які «спонукають підлітків до самостійного пошуку і допомагають здійснити перехід від теоретичного рівня до прикладних знань, спрямовані на самопізнання, самовизначення та самовдосконалення особистості» [19, с. 99].

Серед інтерактивних методів варто згадати такі: мозковий штурм, створення тематичних творчих робіт (колажі, малюнки, плакати), казкотерапія, рольові ігри, інсценування, вирішення проблемних ситуацій, презентація, обговорення, метод проектів тощо. Кожний метод «передбачає вирішення конкретного завдання, а специфіка його проведення обумовлена метою, змістом, рамковими умовами та віковими особливостями учасників» [19, с. 99].

Ці методи дозволяють підліткам осмислити власний досвід і ставлення, зрозуміти своє місце у становленні громадянина держави, формувати критичне мислення, розвивати вміння керувати власною поведінкою, виховувати певні громадянські якості, а також спонукати учнів до аналізу та перегляду власної поведінки [19, с. 99].

Великим педагогічним потенціалом у формуванні громадянської компетентності школярів характеризується проєктна діяльність. Педагогічний ефект застосування в освітньому процесі проєктної діяльності полягає у її універсальності. У процесі її здійснення у школярів формуються уявлення про державну символіку, категорії «українець», «громадянин України», цінності малої Батьківщини, про історію, культуру регіону, в якому вони живуть, України в цілому. Ними освоюються цінності патріотизму, громадянськості, сім'ї, у учнів формується емоційно-ціннісне ставлення до своєї малої Батьківщини, до України.

3.2. Методичні рекомендації щодо реалізації педагогічних умов розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах Нової української школи.

З метою реалізації педагогічних умов нами було розроблено методичні рекомендації в яких враховано, що важливими кроками щодо розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів є:

- уведення в громадянський контекст, що передбачає цінностей, прийнятих у громадянському демократичному суспільстві, формування дбайливого ставлення до української мови як цінності, розвиток почуття патріотизму;

- набуття учнями громадянських та соціокультурних знань, формування національної свідомості, формування розуміння важливих суспільно-політичних понять, які є основою громадянської свідомості;

- розв'язання учнями проблем громадянського характеру;

– сприйняття громадянських цінностей, самостійне інтерпретування суспільно-політичних реалій, висловлення ставлень до них, розвиток власної громадянської позиції.

Увага в межах методики повинна бути спрямована до комплексних завдань, що одночасно сприяли б розвитку як громадянської, так і ключових компетентностей.

Розвиток громадянської компетентності учнів 5-х класів можливо здійснювати як в урочний, так і позаурочний час.

В урочний час громадянська компетентність може розвиватися через вивчення різних освітніх галузей, що визначені в Державному стандарті загальної середньої освіти: «мовно-літературна (українська мова та література, мови та літератури відповідних корінних народів і національних меншин, іншомовна освіта), математична, природнича, технологічна, інформативна, соціальна і здоров'язбережувальна, громадянська та історична, мистецька, фізкультурна» [21].

У розвитку громадянської компетентності на уроках треба застосовувати сучасні методи викладання. Вони мають бути цікавими для підлітків та ефективними. Важливу роль також відіграє самостійне здобуття учнями знань та навичок у НУШ. Як слушно підкреслюють В. Верстюк та Х. Швець: «У такому разі дитина є повноцінним учасником комунікацій. Підлітки мають бути орієнтовані на майбутнє, отримувати в навчальному закладі досвід, що стане в пригоді у майбутньому житті, навчитися відстоювати позицію, формувати громадянську орієнтацію поведінки, створювати соціальні зв'язки, навчитися бачити альтернативу у прийнятті рішень і розуміти наслідки своїх вчинків. Це дозволить не тільки сформувати критичне мислення, а й підвести учнів до того, що вони самі вирішать як правильно треба вчиняти в тій чи іншій ситуації» [12, с. 36].

У цьому учням середньої ланки допоможуть творчі проєкти, направлені на театралізацію та персоніфікацію певних історичних подій. Проєктна діяльність складається з етапів: «вибір проблеми; планування

діяльності; прогнозування результатів; розподіл обов'язків; збір інформації; співпраця з громадськістю; вирішення проблеми; представлення результатів своєї діяльності перед аудиторією; оцінювання своєї діяльності та діяльності партнерів» [2, с. 39].

Так, наприклад, проєктна діяльність на уроках суспільствознавства на тему «Людина. Природа. Суспільство» може знайти своє продовження в організації проєктних майстерень, де кожен учень спочатку формував власну думку з цієї проблеми, та обговорював їх у групі. Після обговорення у групі та диспуту у класі, важливо, щоб учні формулювали висновки. На конкретних фактах учні переконуються, що природа та суспільство взаємопов'язані, і що кожен громадянин нашої країни має берегти та охороняти природу. Для посилення виховних аспектів уроку вчителю необхідно спиратися на особистий досвід учнів, на зв'язок матеріалу, що вивчається, з життям. Такі уроки збагачують враження учнів про перебування у школі, коригують дії школярів як з боку педагога, а й із боку інших людей, а головне допомагають формувати громадянську позицію.

Соціальний проєкт «Звідки ми родом» для учнів 5-х класів покликаний розвивати громадянську компетентність, гуманістичні ідеали шляхом вивчення історії і культури своєї країни, свого краю, міста на уроках і виховних заходах.

З метою розвитку критичного мислення можуть бути ефективно використані запитання різного рівня на основі таксономії Б. Блума. На нашу думку, таксономія Блума є цінним інструментом для розвитку громадянської компетентності, адже забезпечує основу для структурування навчальних цілей, оцінювання та навчальної діяльності. Наприклад, на уроці історії вчитель може почати з того, що попросить учнів пригадати ключові дати (запам'ятати), потім перейти до розуміння значення цих дат, застосування цих знань у різних історичних контекстах, аналізу різних джерел інформації, оцінки різних інтерпретацій і, нарешті, до створення власної інтерпретації подій.

Ідеальним для вчителя способом зацікавити учнів є спланувати запитання, які можна використати в класі під час обговорення або у вигляді письмового завдання. Таксономія Блума забезпечує основу для структурування цих питань від нижчого до вищого рівня мислення. Щоб використання запитань у класі було найефективнішим, вони повинні були відповідати таким принципам:

- питання повинні бути сплановані і тісно пов'язані з цілями уроку;
- в класі створюється клімат для відкритої дискусії;
- закриті запитання використовуються для перевірки розуміння та пригадування; відкриті запитання використовуються для створення елементів дискусії та дебатів;
- запитання змінюються та ускладнюються за когнітивними рівнями від мислення нижчого порядку до мислення вищого порядку.

Першим кроком у створенні опитування є чітке усвідомлення того, чого учні мали б навчитися з конкретного уроку. Потім обирається окрема тема і ставляться запитання відповідно до кожного з рівнів.

1. Питання з перевірки знань учнів.
2. Питання на перевірку розуміння.
3. Питання щодо застосування інформації.
4. Аналіз інформації.
5. Синтез інформації.
6. Оцінка.

Так, у 5 класі, вивчаючи тему «Походження людини», вважаємо за доцільне застосувати таксономію Блума. Учням можна пропонувати такі запитання і завдання:

1. Які версії про походження людини вам відомі?
2. Чим відрізняється людина від тварини, в тому числі від мавпи?
3. Які допоміжні історичні дисципліни можуть допомогти відповісти нам на запитання: хто створив людину?

Роздивіться ілюстрації. Згідно цих малюнків, як ви вважаєте, що думали наші предки, хто є прабатьком людини?

Підготуйте сценку про походження людини і покажіть її класу.

Достатньо цікавим і продуктивним може бути використання у 5 класі такого методу, як бесіда. Науковці А. Грітчина, Т. Алексеєнко, Л. Карпушевська, О. Роговець зазначають: «Бесіди як метод педагогічної діагностики варто застосовувати для розуміння таких понять як право і обов'язок, закон, держава, державні символи, почуття відповідальності, вміння робити моральний вибір, знання про ініціативність і активність» [19, с. 102].

Рекомендуємо проводити бесіди за такою тематикою: «Відповідальність», «Мої права – мої обов'язки», «Ми патріоти», «Твоя життєва позиція» тощо.

Ефективним є застосування на уроках методу рефлексії. Він дозволяє учням аналізувати свої дії та вчинки, розуміти, чому вони вчинили певні речі, і як вони можуть змінити свою поведінку в майбутньому. У вивченні окремих тем з громадянської освіти учні мають отримувати завдання для обміркування, наприклад, «чому важливо дотримуватися прав людини?» або «що означає бути громадянином України?», які сприяють розвитку їхньої громадянської позиції та формуванню національної свідомості та ідентичності.

Немає сумнівів, що волонтерський рух в освітньому закладі необхідно розвивати впродовж всього навчання бо країна потребує такого міцного фундаменту, котре об'єднує суспільство, прищеплює ідеї злагоди, взаємодопомоги та самоорганізації. З цією метою в школі можна проводити певні акції, наприклад:

1. Організувати із класом святковий ярмарок, з якого всі зароблені гроші передати на благодійність. Віддати не потрібний одяг, книжки, іграшки тим, хто потребує цього більше. Така діяльність, крім емпатії, розвиває ініціативність та організаторські навички.

2. Відправити листівку або малюнок на фронт. Це може допомогти захисникам відчутти підтримку. Таке волонтерство може стати елементом національно-патріотичного виховання.

3. Навколишній світ також потребує допомоги від нього залежить життя майбутніх поколінь. У заході можуть брати участь учні, вчителі, технічний персонал, батьки. Це допоможе розвинути в дітях відповідальне ставлення до навколишнього середовища, та цінування труда [55].

Пропонуємо гру-дебати «Шкільна правозахисна енциклопедія» — це захоплива активність, де учасники об'єднуються в групи, щоб висловити свої погляди на конкретне питання (*Додаток Е*). Ця форма ігор формує три команди: «за» певну тезу, «проти» неї і суддів, які гарантують чесність процесу. Дебати можуть відбуватися під час уроків, особливо коли вивчаються суперечливі теми, де немає однозначної відповіді [12].

Наприклад, це може бути обговорення різних аспектів громадянської позиції з урахуванням усіх «за» і «проти». Головною метою є допомога дітям самостійно зробити висновки, а також сформувати власне ставлення до різноманітних стереотипів та упереджень.

Важливе місце у процесі розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів є позакласна виховна робота. Зокрема для реалізації когнітивного компонента громадянської компетентності з учнями 5-х класів можна провести захід «Моя Батьківщина – Україна» (*Додаток Д*). Його метою є поглибити знання про Україну; розвивати творчі здібності, підвищити зацікавленість у вивченні історії рідного краю та села; формувати ціннісне ставлення до держави, суспільства, мови, сім'ї, самого себе, заохочувати творити добро, здобувати знання, рости гідними громадянами своєї держави.

Отже, методи розвитку громадянської компетентності в п'ятому класі мають бути простими, зрозумілими та цікавими для учнів. Громадянська освіта в умовах НУШ – це в першу чергу розвиток громадянської та соціальної компетентностей як одних із базових. Тому вона передбачає готовність і здатність особистості активно й ефективно діяти відповідно до

демократичних принципів і громадянської позиції. Їх призначення є не тільки навчати учнів теоретичних знань, але й сприяти їх практичному застосуванню в реальному житті. Таким чином, методи викладання громадянської освіти повинні бути активно орієнтовані на практичні завдання, які змусять учнів діяти, а не просто слухати лекції, що допоможе їм стати самостійними і повністю готовими для життя в суспільстві.

Крім того, громадянська освіта має забезпечити становлення світогляду свідомого громадянина-патріота нашої держави, що поважає Батьківщину, відстоює демократичні принципи.

Отже, розвивати в учня громадянську компетентність означає «формувати в нього комплекс особистісних якостей і рис характеру, що є основою специфічного способу мислення та спонукальною силою повсякденних дій, вчинків, поведінки. Це патріотична самосвідомість, громадянська відповідальність і мужність, готовність трудитися для розвитку держави, захищати її, підносити міжнародний авторитет. Це повага до батьків, свого родоводу, традицій та історії рідного народу, усвідомлення своєї незалежності як його представника, спадкоємця й наступника. Це дисциплінованість, працьовитість, завзятість, творчість, почуття дбайливого господаря своєї землі, піклування про її природу, екологію» [14, с. 69].

Ці та інші якості й риси формуються в процесі засвоєння учнями духовних надбань рідного народу, цілеспрямованого національного виховання як системи ідей, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної політики українського народу, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, виховання їх в дусі природно-історичного розвитку матеріальної і духовної культури нації.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі магістерської роботи окреслено педагогічні умови

та подано методичні рекомендації щодо реалізації педагогічних умов розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів.

Педагогічними умовами для ефективного розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах НУШ є: оптимізація освітнього процесу в контексті розвитку громадянської компетентності учнів; залучення учнів 5-х класів до волонтерської діяльності; набуття учнями позитивного досвіду громадянської діяльності засобами інтерактивних методів.

Обґрунтовані нами умови рекомендується реалізовувати за допомогою різних форм та методів роботи з учнями. Розвиток громадянської компетентності учнів 5-х класів можливо здійснювати як в урочний, так і позаурочний час. В урочний час громадянська компетентність може формуватися через вивчення різних освітніх галузей, що визначені в Державному стандарті загальної середньої освіти з використанням сучасних методів навчання, в тому числі запитань різного рівня на основі таксономії Б. Блума, методів рефлексії, інтерактивних методів навчання. В позаурочний час рекомендуємо проводити позакласні заходи відповідної тематики, а також залучати учнів до добровільної безкорисливої суспільно корисна діяльності.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі розглянуто рішення актуальної науково-практичної проблеми, яка полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні шляхів розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах впровадження Нової української школи. У дослідженні проведено теоретичне узагальнення проблеми розвитку громадянської компетентності в учнів 5-х класів в умовах впровадження Нової української школи, а також запропоновано його розв'язання. Отримані в процесі дослідження результати свідчать про досягнення певної мети, вирішення поставлених завдань і дозволяють зробити наступні висновки:

Згідно поставленої мети і визначених завдань у ході дослідження отримано ряд висновків.

Відповідно до першого завдання нами було обґрунтовано поняття «громадянська компетентність». На основі аналізу наукової літератури громадянську компетентність визначаємо як здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати свої громадянські права, обов'язки, свободи і підтримувати реалізацію прав, обов'язків і свобод інших людей із метою розвитку громадянського суспільства та правової держави. Розвиток громадянської компетентності здобувачів середньої освіти забезпечує громадянська освіта – сукупність громадянських знань, громадянських умінь, громадянських цінностей, ставлень, установок. Молодший підлітковий вік є чутливим щодо розвитку громадянської компетентності. Це обумовлено такими віковими особливостями як: різким піднесенням життєдіяльності, кардинальними змінами в організмі дитини, інтенсивним формуванням особистості, зростанням моральних та інтелектуальних сил і можливостей, пріоритетом у самовизначенні.

Відповідно до другого завдання було розглянуто структуру громадянської компетентності учнів 5-х класів і було виділено такі компоненти: когнітивний включає в себе знання, мислення, свідомість,

судження морального, правового, політичного та економічного характеру, за допомогою яких учні формують своє ставлення до навколишнього світу, суспільства, своєї країни, мотиваційно-ціннісний передбачає наявність таких цінностей, як гуманізм, патріотизм, воля, суспільний інтерес, індивідуальна відповідальність за долю країни, повага до прав і свобод людини, національних традицій і культури, загальнолюдських цінностей, демократичних норм. А також включає свідому мотивацію до навчання, соціальну діяльність і громадянську поведінку, внутрішню мотивацію учнів. Діяльнісний компонент включає творчу громадську діяльність і поведінку, уміння і навички виконання обов'язків і дотримання законів, передбачає свідому самоорганізацію, саморегуляцію та самовдосконалення якості громадянина.

Відповідно до третього завдання нами було визначено три рівні сформованості громадянської компетентності учнів 5-х класів: високий, середній та низький.

Обрано методики дослідження рівня сформованості громадянської компетентності учнів 5-х класів: 1) методика «Вибір» І. Беґа (спрямована на виявлення сформованості соціально значущих цінностей), 2) Методика «Оцінна шкала прояву суспільних і моральних якостей підлітків і старшокласників» І. Беґа, 3) опитувальник для учнів (спрямований на визначення когнітивного компоненту розвитку громадянської компетентності), 4) анкета для вчителів (для вивчення діяльнісного компоненту громадянської компетентності).

Результати діагностики показали недостатній рівень сформованості громадянської компетентності учнів 5-х класів за всіма показниками: обізнаність з громадянськими поняттями, нормами та правилами, розуміння їх змісту; наявність ціннісних орієнтацій; реалізація громадянських цінностей у діяльності.

Це вказує на необхідність розробки методичних рекомендацій та створення педагогічних умов для розвитку громадянської компетентності в

умовах впровадження Нової української школи.

Відповідно до четвертого завдання нами було встановлено, що для ефективного розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах Нової української школи необхідно реалізувати такі педагогічні умови: оптимізація освітнього процесу в контексті розвитку громадянської компетентності учнів; залучення учнів 5-х класів до волонтерської діяльності; набуття учнями позитивного досвіду громадянської діяльності засобами інтерактивних методів.

Відповідно до п'ятого завдання нашої роботи було розроблено методичні рекомендації щодо реалізації педагогічних умов розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів в умовах Нової української школи, а саме позакласний захід «Моя Батьківщина – Україна». Даний сценарій заходу має на меті поглибити знання учнів про Україну; розвивати творчі здібності, підвищити зацікавленість у вивченні історії рідного краю; виховати патріотизм, повагу до символіки, бажання стати гордістю своєї Батьківщини. Гра-дебати «Шкільна Правозахисна Енциклопедія». Мета якої є популяризувати серед учнів знання законів України та розвинути їхню громадянську компетентність через вивчення конкретних аспектів прав та обов'язків. Визначені нами умови рекомендується реалізовувати за допомогою різних форм та методів роботи з учнями. В урочний час громадянська компетентність може формуватися через вивчення різних освітніх галузей, що визначені в Державному стандарті загальної середньої освіти за допомогою педагогічних методів і прийомів які у п'ятому класі мають бути простими, зрозумілими та цікавими для учнів.

У позакласній виховній роботі ефективною технологією розвитку громадянської компетентності учнів 5-х класів є проектна діяльність наприклад добровільна участь у безкорисливій суспільно корисній діяльності або рекомендуємо проводити позакласні заходи відповідної тематики.

Таким чином, завдання дослідження виконано, мету нашого дослідження досягнуто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзенбарт М. Сутність понять «компетентність» і «компетенція» в сучасній науковій парадигмі. *Молодь і ринок*. 2017. № 3. С. 88–92.
2. Бабкіна М. Роль суб'єктів соціального впливу в процесі формування активної громадянської позиції підлітка. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2007. Вип. 22. С. 37–43.
3. Бех І. Методико-діагностичний мінімум педагога. *Шкільний світ : Всеукраїнська газета для вчителів*. 2010. № 33. С. 37–62.
4. Бех І. Патріотичне і громадянське виховання: пункт зіткнення та лінія розмежування. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*. Київ. 2016. Вип. 20. Кн. 1. 360 с.
5. Бібік Н. Нова українська школа: поради для вчителя. за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.
6. Бондаренко Н. Формування громадянської культури старшокласників засобами української мови. *Дивослово*. 2019. № 3 (744). С. 2–6.
7. Борець Ю. В. Психологічні особливості громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю : дис. ... канд. псих. наук: 19.00.05. Київ, 2016. 239 с.
8. Вачевський М. Сутність компетенцій у навчальному процесі та компетентнісний підхід у професійній освіті. *Молодь і ринок*. 2012. № 8. С. 25–32.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел] Київ : Ірпінь ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
10. Великі запитання маленьких громадян. Як викладати громадянську освіту в школі. URL: <https://nus.org.ua/view/velyki-zapytannya-malenkyh-gromadyan-yak-vykladaty-gromadyansku-osvitu-v-pochatkovij-shkoli> (дата звернення: 12.11.23).

- 11.Вербицька П. В. Понятійний апарат громадянського виховання особистості. Вісник Житомирського державного університету. Серія: Педагогічні науки. 2009. Вип. 43. С. 39–44.
- 12.Верстюк В., Швець Х. Сучасні методи формування громадянської компетентності учнів 5-6 класів в умовах НУШ. *Громадянська компетентність як ключова у формуванні демократичного суспільства України (за матеріалами засідання круглого столу з міжнародною участю)* : зб. наук. пр. Хмельницький, 2023. С. 35–38.
- 13.Власенко О. М. Зміст та структура громадянської компетентності випускника закладу середньої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі*. 2019 р. № 62. Т. 1. С. 94–98.
- 14.Гаврилюк Л. Роль демократичного громадянського суспільства у формуванні громадянської компетентності. *Громадянська компетентність як ключова у формуванні демократичного суспільства України (за матеріалами засідання круглого столу з міжнародною участю)* : зб. наук. пр. Хмельницький, 2023. С.
- 15.Головань М. С. Компетенція та компетентність: порівняльний аналіз понять. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2011. № 8. С. 224–234.
- 16.Гончарук О. Критерії діагностики готовності майбутніх учителів початкової школи до організації дозвілля молодших школярів. *Педагогічний часопис Волині*. 2019. № 3. С. 73–79.
- 17.Греб М. М. Лексична і фразеологічна компетентності як провідні детермінанти лінгводидактичної підготовки вчителів початкових класів. *Проблеми сучасного підручника* : зб. наук. праць. Київ, 2016. Вип. 17. С. 91–102.
- 18.Громадянська відповідальність: 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних

- шкільних предметів. 5–9 клас. Посібник для вчителя / Рафальська М., Боярчук О., Герасим Н. та ін. Київ, 2017. 136 с.
19. Громадянські якості підлітків: теорія і практика становлення : монографія / за заг. ред. А. І. Грітчиної. Київ–Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 136 с.
20. Данько Н. П. Педагогічні умови інтегрованого навчання музики молодших школярів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 9. С. 3–13.
21. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti> (дата звернення: 12.11.23).
22. Єщенко М. Теоретичні засади формування та розвитку громадянських компетентностей. *Імідж сучасного педагога*. 2023. № 1 (190). С. 98–102.
23. Жадан І. В. Громадянська компетентність: соціальні очікування та реальності : монографія. Київ, 2021. 105 с.
24. Жадан І., Клінченко Т., Мицик Л. та ін. Концепція громадянської освіти в Україні: Проект. *Педагогічна газета*. 2001. № 11. С. 4–6.
25. Задворняк Л. С. Формування активної громадянської позиції майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей у позааудиторній виховній роботі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Вінниця, 2021. 301 с.
26. Замелюк М., Пуш О., Оксенчук Т. Громадянське виховання у закладі вищої освіти: теоретико-практичний аспект. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя, 2020. № 70. Т. 1. С. 41–44.
27. Ілійчук Л., Вережак Л. Формування громадянської компетентності учнів: сучасні підходи та досвід упровадження в умовах НУШ. *Гірська школа Українських Карпат*. 2021. № 24. С. 104–107.

28. Ключко А. О. Педагогічні умови ефективної підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації інтегративного підходу у навчанні. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2013. Вип. 21. С. 145–148.
29. Козир М., Філонова Н. Формування в учнів 5-6 класів національної свідомості на уроках української мови та літератури. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка : зб. наук. пр.* 2022. № 37 (1). С. 54–60.
30. Колісник-Гуменюк Ю. І. Роль соціогумантарних дисциплін у вихованні патріотизму і національної свідомості особистості. *Зб. наук. праць інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / заг. ред. С. Д. Максименка*. Київ, 2008. Т. X, Ч. 4. С. 272–279.
31. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 12.11.23).
32. Концептуальні ідеї реформи «Нова українська школа» у світлі української педагогічної думки. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/631/605> (дата звернення: 12.11.23).
33. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. *Шлях освіти*. 2000. № 3. С. 7–13.
34. Кошелєв О., Бескорса О. Роль учителя у формуванні громадянської компетентності учнів початкової школи. *Молодь і ринок*. 2019. № 10. С. 55–59.
35. Кучер О. Стан проблеми формування громадянської компетентності старшокласників у масовій практиці навчання. *Імідж сучасного педагога*. 2014. № 3. С. 60–62.
36. Кучерук О. А., Магдич Т. П. Використання електронних освітніх ресурсів для формування громадянської компетентності учнів ліцею

- на уроках української мови. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. № 1 (75). С. 56–75.
37. Локшина О. Європейська довідкова рамка ключових компетентностей для навчання впродовж життя: оновлене бачення 2018 року. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 3. С. 21–30.
38. Магдич Т. П. Аналіз сутності поняття "громадянська компетентність" у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних категорій. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 28. С. 77-81.
39. Макеев С. Ю. Розвиток поняття про ключові компетентності у працях європейських та українських вчених. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2021. Вип. 4, ч. 1. С. 143–151.
40. Марущак О. М. Поняття компетентності у педагогічній діяльності. *Креативна педагогіка*. 2016. Вип. 11. С. 97–108.
41. Нова українська школа : основи Стандарту освіти. Львів, 2016. 64 с.
42. Парфілова С. Л. Сутність, складники та особливості формування громадянської компетентності молодших школярів. *Теорія та методика дошкільної і початкової освіти: [монографія] / за заг. ред. О. В. Лобової, С. М. Кондратюк*. Суми, 2023. С. 304–326.
43. Педагогічний словник / [за ред. Ярмаченка М. Д.]. Київ : Пед. думка, 2001. 516 с.
44. Побєдаш І. В. Сутнісна характеристика громадянської компетентності в науковій літературі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2016. Вип. 137. С. 275-279.
45. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18–24.
46. Про освіту : Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 12.11.23).

47. Ремех Т. О. Сутність і структура громадянської компетентності учня Нової української школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 34–41.
48. Смагіна Т. М. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавства : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2007. 267 с.
49. Формування в учнів основної школи національно-культурної ідентичності в контексті сучасних полікультурних впливів : посібник / [І.Д. Бех, О.М. Докукіна, С.Д. Федоренко, І.М. Шкільна, К.О. Журба]. Київ, 2019. 114 с.
50. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів / укладач Н. М. Степанова Черкаси, 2014. 42 с.
51. Фурман О. Громадянська відповідальність особистості як предмет психологічного дослідження. *Психологія і суспільство*. 2015. № 1. С. 65–91.
52. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник. Харків : Прапор, 2004. 466 с.
53. Шахрай В. М. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства. *Український соціум*. 2008. № 2. С. 123–135.
54. Шевчук Т. Є. Громадянська компетентність як елемент формування особистості майбутніх фахівців. *Молодий вчений*. 2018. № 4.1. С. 85–88.
55. Школа волонтерів: Навчальний посібник / Брик Я.А та ін.; За заг.ред. Г.С.Скитьової. К: 2016. 166 с.
56. Council recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (2018/C 189/01). *Official Journal of the European Union*. 04 June 2018. Vol. 61. С. 189. P. 7–13.

57. Deborah Meier Democracy at Risk. *Educational Leadership*, 66(8), 2009. 45–49.
58. Gallagher J. Multiculturalism at a crossroads. *The education digests*. 1998. Vol. 63, №8. P. 23–28.
59. Walker D. A. The IEA Six-Subject Survey: An Empirical Study of Education in Twenty-One Countries. N. Y., 1976. 312 p.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Методика «Вибір» (І. Бех)

Мета – з'ясувати ставлення школярів до суспільно значимих норм, пов'язаних з такими моральними якостями:

- 1) відповідальність,
- 2) колективістська спрямованість,
- 3) самокритичність,
- 4) сумлінність,
- 5) принциповість,
- 6) чуйність.

Учням пропонується обрати відповідь, яка буде тотожною власному вчинку у наступних ситуаціях:

1. Під час канікул, коли ти саме збирався поїхати на відпочинок, учитель несподівано попросив тебе допомогти навести порядок у класній кімнаті. Як ти вчиниш?

- а) погодишся допомогти і відкладеш свій від'їзд;
- б) мобілізуєш ровесників і за день виконаєте всю роботу;
- в) пообіцяєш зробити це після повернення;
- г) пообіцяєш залучити на допомогу того, хто лишається у місті.

2. Тобі дали доручення, яке не зовсім подобається, але його виконання необхідне для досягнення поставлених перед колективом завдань. Як ти поведешся?

- а) сумлінно виконаєш доручення;
- б) залучиш товаришів;
- г) попросиш дати цікавіше доручення;
- д) знайдеш причини для відмови.

3. Ти випадково почув, як група твоїх однокласників висловила цілком слушне, але неприємне зауваження на твою адресу. Як ти вчиниш?

а) спробуєш пояснити однокласникам, чим були викликані прорахунки в твоїй діяльності або поведінці;

б) переведеш розмову на жарт, але намагатимешся якнайшвидше виправити недоліки, про які йшлося;

в) зробиш вигляд, що нічого не чув;

г) зауважиш товаришам, що вони не кращі від тебе, бо говорять про тебе у твою відсутність.

4. Під час роботи на пришкільній ділянці у тебе з'явилися мозолі. Як ти поведешся?

а) долаючи біль, виконуватимеш норму, як і всі;

б) звернешся до друзів з проханням допомогти тобі виконати норму;

в) попросиш звільнити тебе від цієї роботи і дати іншу;

г) залишиш роботу незакінченою і підеш відпочивати.

5. Ти став свідком, як твій одноліток несправедливо образив іншого. Як ти вчиниш?

а) вимагатимеш від кривдника вибачитися перед потерпілим;

б) з'ясуєш причини конфлікту і допоможеш його усунути;

в) висловиш співчуття тому, кого образили;

г) зробиш вигляд, що тебе це не стосується.

6. Ти випадково, сам того не бажаючи, завдав шкоди чи вчинив зле іншій людині. Як ти поведешся?

а) зробиш усе можливе, аби усунути наслідки причиненого тобою зла;

б) вибачишся, поясниш, що не хотів цього;

в) постарася, щоб ніхто не помітив заподіяної тобою шкоди, зробиш вигляд, що ти не винний;

г) звалиш провину на того, хто потерпів.

Обробка отриманих даних: Вибір школярем відповіді **а** свідчить про активне, позитивно стійке ставлення до згаданих моральних норм.

Відповідь **б**, свідчить, що це ставлення хоча й активне, але не достатньо стійке (можливі компроміси).

Якщо учень вибрав відповідь *в*, то його ставлення – пасивне і недостатньо стійке.

І, нарешті, вибір останньої відповіді *г* є свідченням негативного ставлення школяра до моральних норм.

Додаток Б.

**Методика «Оцінна шкала прояву суспільних і моральних якостей
підлітків і старшокласників» (І. Бех)**

Мета : Дана шкала може бути використана як для самооцінки рівня розвитку суспільних і моральних якостей, так і для оцінки керівником, педагогом і т.д..

Матеріал: перелік питань, ручка.

Процедура проведення

Групи якостей	Якості	Показники прояву якостей
I. Суспільні	А. Ставлення до суспільної діяльності	1.Негативно ставиться (ставлюсь) до суспільних справ (СС). 2. Байдуже ставиться (ставлюсь) до СС. 3.Приваблює можливість одержати заохочення. 4. Приваблює значущість суспільних справ. 5. Захоплює творчій початок у СС, їх необхідність
	Б. Суспільна активність	1. Ніколи не бере (не беру) участі в СС. 2. Виконує доручення від випадку до випадку. 3. Бере участь в СС часто, але як виконавець. 4. Бере участь в СС регулярно. 5. Ініціатор СС у колективі.
II. Професійно-моральні	А. Усвідомлення майбутньої професії	1. Зовсім не задумується про професію. 2. Інколи задумується (задумуюся) про професію. 3. Задумується про професію лише в момент підвищеного інтересу. 4. Уявляє цілі професії, але не бачить свого місця в ній. 5. Усвідомлює цілі і зміст діяльності і свою роль в ній.
	Б. Ставлення до майбутньої професії	1. Нічого не приваблює в майбутній професії. 2. Приваблює в основному переваги майбутньої професії. 3. Приваблює можливість займатися науковою діяльністю.

		<p>4. Приваблює суспільна значущість професії.</p> <p>5. Приваблює можливість професійної творчості і суспільна важливість професії.</p>
	В. Участь у навчальній діяльності	<p>1. Вчиться (вчусь) без інтересу, часто пропускає заняття.</p> <p>2. Цікавиться окремими проблемами, відвідує заняття вибірково.</p> <p>3. Проявляє інтерес до окремих предметів.</p> <p>4. Розуміє необхідність вивчення усіх дисциплін, регулярно відвідує заняття.</p> <p>5. З інтересом відвідує всі уроки, активний у практичних заняттях.</p>
	Г. Участь у науково-дослідницькій діяльності	<p>1. Не займається науково-дослідницькою діяльністю.</p> <p>2. Працює над проблемою, розуміючи її необхідність.</p> <p>3. Працює над темою, оскільки вона цікава.</p> <p>4. Розробляє проблему, оскільки усвідомлює її суспільну важливість.</p> <p>5. Творчо вирішує проблему.</p>
	Д. Участь у трудовій діяльності	<p>1. Уникає участі у трудових справах.</p> <p>2. Інколи бере участь, але роботу виконує погано.</p> <p>3. Бере участь, але за відсутності контролю роботу не виконує.</p> <p>4. Однаково добре виконує будь-яку роботу.</p> <p>5. Працює з захопленням, не допускає неакуратності.</p>
Ш. Морально-психологічні	А. Моральна свідомість	<p>1. Не замислюється над своїми вчинками.</p> <p>2. Замислюється лише після критики.</p> <p>3. Інколи аналізує свої вчинки за власною ініціативою.</p> <p>4. Майже завжди аналізує власну поведінку.</p> <p>5. Постійно аналізує свою поведінку.</p>
	Б. Ставлення до товаришів	<p>1. Негативно ставиться до всіх членів групи (класу).</p> <p>2. Байдужий до товаришів по групі.</p> <p>3. Позитивно ставиться лише до тих, у чийому доброму ставленні зацікавлений.</p> <p>4. Уважний і чуйний стосовно більшості.</p> <p>5. Уважність і чуйність стосовно товаришів</p>

		поєднуються з вимогливістю до себе
	В. Участь у справах товаришів	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ніколи нікому не допомагає. 2. Інколи допомагає вибраним. 3. Допомагає постійно вибраним. 4. Допомагає інколи будь-кому. 5. Допомагає завжди будь-кому.

Запропонована шкала дозволяє діагностувати прояв 10 якостей особистості за трьома основними групами якостей: суспільні, професійно-моральні, морально-психологічні.

Відповіді по шкалі розташовані у порядку зростання: 1 – число, що відповідає оцінці "дуже погано", 2 – оцінці "погано", 3 – оцінці "задовільно", 4 – оцінці "добре", 5 – оцінці "відмінно".

Опитувальник для учнів

Мета – вивчення когнітивного компоненту громадянської компетентності учнів 5-х класів.

Питання

Чи знаєш ти історію рідного краю?

Звідки пішла назва твого міста, вулиці, на якій ти живеш?

Які пам'ятники є в місті?

Що ти знаєш про людей, яким вони були збудовані?

Яких ще видатних діячів-українців ви знаєте, чим вони прославились.

Що таке державний символ?

Назви державні символи України.

Розкажи слова Державного Гімну

Намалюй Герб та прапор України

Які правила поведінки при виконанні Гімну, піднятті Прапора

Яке значення мають державні символи для країни і народу?

Які почуття виникають у вас, коли звучить Гімн України?

Чи турбує вас майбутнє України? Чому?

Як називається основний закон України?

День Незалежності України святкуємо:

Які традиційні свята відзначають в нашій країні?

Анкета для педагогів

Мета – вивчення стану сформованості діяльнісного компонента громадянської компетентності учнів 5-х класів.

ПІБ _____

Ваша посада _____

ПІБ учня _____

1. Навчається на:

а) 12-10

б) 12-7

в) 9-7

г) 9-4

д) 6-1

2. Чи виконує учень громадські доручення?

А) постійно

б) часто

в) час від часу

г) інколи

д) ні

3. Чи виконує учень трудові обов'язки в класі, школі?

А) постійно

б) часто

в) час від часу

г) ніколи

д) ні

4. Чи готує учень уроки?

А) постійно

б) часто

в) час від часу

г) ніколи

д) ні

5. Як виконує учень громадські доручення?

А) без нагадування

б) на прохання, з бажанням

в) без особливого бажання

г) примусово

д) відмовляється від доручень

6. Як виконує учень трудові обов'язки?

А) буз нагадування

б) на прохання, з бажанням

в) без особливого бажання

г) примусово

д) відмовляється від доручень

7. Як сприймає учень вимоги вчителя?

А) виконує всі вимоги

б) приймає до відома і прагне виконати

в) приймає до відома, але не завжди згоден

г) дратується

д) байдужий

8. Чи рахується учень з думкою інших учнів?

А) завжди

б) часто

в) як коли

г) інколи

д) не рахується

9. Чи надає учень допомогу своїм товаришам?

А) постійно

- б) часто
- в) час від часу
- г) інколи
- д) не допомагає

10. Як часто учень надає допомогу своїм товаришам?

- А) постійно
- б) часто
- в) час від часу
- г) інколи
- д) не допомагає

11. Чи допомагає учень іншим учням у виконанні корисних справ?

- А) допомагає з задоволенням
- б) допомагає на прохання
- в) допомагає без особливого бажання
- г) не звертається за допомогою
- д) не допомагає

12. Як часто учень допомагає педагогам?

- А) постійно
- б) часто
- в) час від часу
- г) інколи
- д) не допомагає

13. Якщо ви доручите якусь роботу, то учень виконає її сам чи передасть своєму однокласнику?

- А) виконає сам
- б) швидше виконає сам
- в) швидше передоручить
- г) передоручить
- д) не знаю

14. Як часто учень порушує дисципліну?

- А) постійно
- б) часто
- в) час від часу
- г) інколи
- д) не порушує

15. Чи виявляє ініціативу та самостійність у боротьбі з порушниками дисципліни

- а) завжди
- б) часто
- в) як коли
- г) інколи
- д) не виявляє

16. Чи дотримується правил та норм поведінки на уроках та в позаурочній діяльності?

- А) постійно
- б) часто
- в) час від часу
- г) інколи
- д) не дотримується

17. Чи вимагає від інших учнів дотримуватися правил та норм поведінки?

- А) завжди
- б) часто
- в) як коли
- г) інколи
- д) не вимагає

18. Чи приймає участь у позакласних заходах, які проводяться у класі, школі

- а) постійно

- б) часто
- в) час від часу
- г) інколи
- д) ні

19. Чи розуміє учень, що потрібно нести відповідальність за свої вчинки?

- А) розуміє
- б) не завжди розуміє
- в) не розуміє

20. Чи згоден учень нести відповідальність за свої вчинки

- а) постійно
- б) часто
- в) час від часу
- г) інколи
- д) ні

Додаток Д.

Розробка позакласного заходу «Моя Батьківщина – Україна» для учнів 5-6 класів.

Анотація: дана розробка сценарію заходу «Моя Батьківщина – Україна», має на меті поглибити знання учнів про Україну; розвивати творчі здібності школярів, підвищити зацікавленість у вивченні історії рідного краю та села; виховати патріотів держави, повагу до її символів, бажання стати гордістю своєї Батьківщини.

Дана розробка призначена для використання педагогами-організаторами, класними керівниками для підготовки виховних заходів.

Мета: поглибити знання учнів про Україну; розвивати творчі здібності школярів, підвищити зацікавленість у вивченні історії рідного краю та села; формувати ціннісне ставлення до держави, суспільства, мови, сім'ї, самого себе, заохочувати творити добро, здобувати знання, рости гідними громадянами своєї держави; виховати патріотів держави, повагу до її символів, бажання стати гордістю своєї Батьківщини.

Обладнання: сцена, прикрашена рушниками, вишивками, квітами-символами України; тин із соняхами, віночок, кошик з калиною, символи України, карта України, мультимедійні матеріали (відеокліпи, записи пісень про Україну), звукозаписи, презентація.

Хід заходу

Педагог-організатор. Сьогодні на нашому святі ми з вами поведемо розмову про найдорожче серцю кожної людини – про Батьківщину, про рідний край, про народні звичаї, згадаємо державні та народні символи України.

Краю мій рідний, земле моя колискова!

Із садками вишневими і солов'ями співучими,

Вербами кучерявими і джерелами чистими,

Дорогами тополиними і лелеками білокрилими,

З хлібом-сіллю гостинними і людьми працьовитими.

Слайд 1.

*Гостей годиться хлібом-сіллю зустрічати,
Привітним, добрим словом вішувати.
Прийміть же хліб на мальовничім рушникові,
Щасливі будьте завжди і здорові.*

Хлопчик.

*У всіх людей одна святиня,
Куди не глянь, де не спитай.
Рідніша їм своя пустиня,
А ніж земний в чужині рай.
Їм красить все їх рідний край.
Нема без кореня рослини,
А нас, людей, без батьківщини.*

Слайд 2.

Слайд 3.

Дівчинка. «Облітав журавель»
*Облітав журавель сто морів, сто земель,
Облітав, обходив, марно крила натрудив.
Ми спитали журавля: «Де найкраща земля?»
Журавель відповідає: «Краще рідної немає!»*

Слайд 4.

Ведучий 1. Рідний край...Він починається від батьківського порогу, стрункої тополі, твоїх воріт, з барвінку, який ніжно стелиться по садочку. Найсвятішими для нас є слова Україна, Батьківщина.

Учень 1. *Є край, де найкращі у світі пісні
І цвітом чарує калина,
Де сонечко вперше всміхнулось мені
Це дім мій – моя Україна.
Ось небо блакитне і сонце в зеніті!
Моя Україна — найкраща у світі!*

Моя Україна — це ліс і озерця,
 Безмежні степи і чарівні джерельця.
 Красиві пейзажі і гори високі,
 Маленькі струмочки і ріки глибокі.
 Міста старовинні і замки прекрасні,
 Великі будови і дуже сучасні.
 Учень 2. Сади чарівні, мальовничії села,
 Моя Україна — це пісня весела.
 Це щира, багата, як світ, її мова,
 Крилата, така мелодійна, чудова!
 Її обереги — верба і калина.
 Найкраща у світі — моя Україна.
 Бо нам найрідніша Вітчизна і мати.
 То як же нам, дітям, її не кохати!?!

Моя Україна — козацька слава!
 Така волелюбна і мирна держава.
 Вона дорога нам, і рідна, і мила,
 Бо світ перед нами, як мати, відкрила.
 Вітчизно свята, дорога Україно,
 Для кожного з нас ти у світі — єдина.
 Ведуча 2. Мій рідний краю, Україно!
 Найкраще місце на землі!

Ведучий 1. А хто з вас знає, як з'явилася наша країна?

Дівчина-україночка. Існує така легенда про Україну

Колись давно Бог створив народи й кожному наділив землю. Наші предки кинулись пізніше, але землі їм уже не дісталось. От вони і прийшли до Бога, а Він у цей час молився й вони не сміли йому заважати. По якійсь хвилі Бог обернувся, сказавши, що вони чемні діти, гарні. Дізнавшись, чого прийшли до нього, запропонував їм чорну землю. «Ні, – відповіли наші

предки, – там уже живуть німці, французи, іспанці, італійці». «Годі я дам вам землю ту, що залишив для раю, там усе є: річки, озера, ліси, степи, усе. Але пам’ятайте, якщо будете її берегти, то вона буде ваша, а ні - дістанеться ворогові». Пішли наші предки на ту землю, оселилися й живуть до сьогоднішнього дня. А країну назвали Україною.

Слайд 6

Учень 3.

Є багатого країн на землі,

В них – озера, річки і долини...

Є країни великі й малі,

Та найкраща завжди – Батьківщина.

Учень 4.

У всьому світі, кожен зна,

Є Батьківщина лиш одна.

І в нас вона одна-єдина –

Це наша славна Україна!

Ведуча 2. Наша держава – Україна, суверенна і незалежна, демократична і правова. «Україна – суверенна держава», вона має право самостійно, без втручання інших держав вирішувати всі свої внутрішні та зовнішні справи.

Слайд 7

Ведучий 1. А ще Україна – демократична. Це означає, що влада в ній належить народові. Тільки народ може змінювати її основи – конституційний лад.

Ведуча 2. Український народ протягом багатьох століть творив культуру і символіку нашої держави. У цьому і полягає наша самобутність. Своєю символікою ми вирізняємося з-поміж інших країн світу.

Ведучий 1. До Державних символів країни належать Державний Прапор, Державний Герб та Державний Гімн, які є розпізнавальними знаками країни. Кожен народ має народні символи.

Слайд 8.

Ведуча 2. Герб – символ влади, золотий тризуб на синьому тлі. Він символізує Любов, Життя і Мужність. У тризубі відображено триєдність життя. Це Батько-Мати-Дитя.

Учень 5. Герб

Наш герб – тризуб.

Це воля, слава й сила.

Наш герб – тризуб.

Недоля нас косила.

Та ми зросли, ми є,

Ми завжди будем,

Добро і пісню несемо ми людям.

Ведучий 1. Національний прапор України – синьо-жовтий стяг. Жовтий колір – це колір пшеничного поля, це колір сонця, символ достатку українського народу. Синій колір – це колір ясного, чистого, мирного неба.

Учень 6. Прапор

Прапор – це державний символ,

Він є в кожній державі.

Це для всіх – ознака сили,

Це для всіх – ознака слави.

Синьо-жовтий прапор маєм:

Синє – небо, жовте – жито.

Прапор свій оберігаєм,

Він святиня, знають діти.

Прапор свій здіймаєм гордо,

Ми з ним дужі і єдині.

З ним навіки є народом.

(Перегляд мультимедійного кліпу на пісню А.Князь Жовте поле, синє небо).

Ведуча 2. Гімн – це головна пісня держави. З гімну починають свята, урочисті події. В основу сучасного Державного Гімну України покладено мелодію пісні XIX століття Михайла Вербицького «Ще не вмерла України...», автор слів – Павло Чубинський.

Учень 7. Гімн

Слова палкі, мелодія врочиста...

Державний Гімн ми знаємо усі.

Для кожного села, містечка, міста –

Це клич один з мільйонів голосів.

Це наша клятва, заповідь священна.

Хай чують друзі й вороги,

Що Україна вічна, незнищенна,

Від неї ясне світло навкруги.

Слайд 9.

Учні встають та співають Гімн України.

Ведучий 1. Українці мають свої традиції, які споконвіку шанують і бережуть.

Ведуча 2. Це батьківська хата, материнська пісня, святий хліб, вишитий рушник, червона калина, зажурена верба, барвінок, дивовижна писанка, вірний своєму краю лелека. Всі вони наші давні і добрі символи, наші обереги.

Ведучий 1. Вся історія народу – в мові. Мова – душа народу. За мелодійність, Красу звучання українську мову називають барвистою, співучою.

Слайд 10.

Учень 8. *Народів на землі є так багато,*

І мова в кожного звучить своя.

Для мене українська – в будні й свято,

Горджуся тим, що українець я!

Ведуча 2. У невичерпній скарбниці духовної культури нашого народу є

особлива, винятково важлива її частина – вишивка. З нею пов'язана вся багатовікова історія укр. народу, його творчі пошуки, радість і горе, його перемоги і поразки, сподівання на майбутнє. Вишиванка – це духовний символ українського народу, рідного краю, батьківської оселі, тепла материнських рук.

Слайд 11.

*Учень 9. Обереги мої українські,
Ви прийшли з давнини в майбуття.
Рушники й сорочки материнські
Поруч з нами ідуть у життя.
Нам любов'ю серця зігрівають –
Доброта і тепло в них завжди.
Вони святість і відданість мають,
Захищають від лиха й біди.
(Пісня «Рідна мати моя»).*

Ведучий 1. Завжди любили люди цілющу красуню калину, яка є символом дівочої краси, ніжності. Вона росла біля кожної хати. Красива вона в будь-яку пору року.

Ведуча 2. Калина – неодмінний атрибут оселі українця. Калина – це слава рідної землі, отчого краю, батькової хати. Калина - це той символ, що пам'ять людську береже, нагадуючи про милий край, це символ безсмертя.

Слайд 12.

*Учень 10. Тож хай у кожній хаті, мов обнова,
Красується звабливий, чарівний
Калини кетяг, диво пурпурове,
Мого народу символ чарівний.
(Танок з віночками з калини).*

Ведучий 1. В Україні з давніх – давен живе український народ. У свою сім'ю він добросердно прийняв представників інших народів. Пліч-о-пліч з українцями живуть і татари, і молдовани, і болгары, і поляки, і греки, і євреї, і

німці, і румуни та багато інших людей різної національності. Усі вони дружно та мирно трудяться на благо нашої країни. Отже, Україна – наш спільний дім.

Слайд 13.

Ведуча 2. Люблю тебе, Вітчизно, мила Україно,

Бо щастя жити ти мені дала.

Для мене ти одна і рідна, і єдина,

Я все зроблю, щоб ти завжди цвіла!

(Пісня «Україна – це я» у виконанні учнів школи).

Педагог-організатор. Діти, давайте завжди будемо пам'ятати: як би не склалися обставини життя, якою б не була наша доля, яким би не було становище України, нас поважатимуть доти, доки ми поважатимемо самих себе, доки ми пам'ятатимемо про свій рід та своє коріння, і шануватимемо наші традиції. Ви, діти, маєте у своєму серці високе почуття любові до рідного краю, а тому зможете зробити все для того, щоб Україна і надалі розквітала і багатіла. А для цього потрібно здобувати знання, багато знати і вміти. То ж старайтеся вчитися так, щоб вами гордилася Батьківщина.

Ведучий 1. Любїть прекрасну Україну,

Цїнують мову солов'їну,

Шанують маму завжди, тата!

Працюють, щоб жилосьь багато!

Ще посадить вербу, калину,

Оберігають Україну!

Педагог-організатор. Ми хочемо пригостити вас цим чудовим короваєм. А який же коровай та без кетягів калини. Подоба їй з короваєм бути. Пригощайтесь на здоров'я.

Слайд 14.

Гра-дебати «Шкільна Правозахисна Енциклопедія»

Мета гри: Популяризувати серед учнів знання законів України та розвинути їхню громадянську компетентність через вивчення конкретних аспектів прав та обов'язків.

Етап 1: Вступ (10 хвилин)

- Веселе привітання та введення у тему гри.
- Легка анімація на тему "Чому нам важливо знати права?"

Етап 2: Тренування навичок (15 хвилин)

- Коротка гра-вікторина щодо прав та обов'язків учнів у школі.
- Розіграш ситуацій, де учні повинні визначити правильні дії за законом.

Етап 3: Підготовка до дебатів (20 хвилин)

- Розподіл учасників на команди "Закони - за" (описують плюси знань законів) та "Закони - проти" (описують причини чому не особливо важливо знати законів України).
- Вивчення конкретних аспектів обраних прав чи обов'язків.

Етап 4: Проведення дебатів (15 хвилин)

- Дебати між командами на тему: "Чому важливо знати наші права?" та "Як обов'язки сприяють гармонії в шкільному колективі?"
- Оцінювання за критеріями логічності, аргументації та взаємодії.

Діалог 1: Запитання та Відповіді

Учитель: Чому важливо знати свої права в школі?

Учень 1: Щоб знати, як належно поводитися та вимагати справедливості.

Учитель: А які права маєте ви, як учень?

Учень 2: Наприклад, право на освіту та право на повагу.

Учитель: Добре. Тепер, чи допомагають вам знання своїх обов'язків у школі?

Учень 3: Так, знаючи, що я повинен робити, я можу краще взаємодіяти з однокласниками та вчителями.

Діалог 2: Дебати між командами

Команда "Закони -за": Ми вважаємо, що права учнів допомагають створити комфортне та справедливе середовище для навчання.

Команда "Закони -проти": Досі ми не знали усіх законів і нічого не порушували, це доводить, що ми можемо жити із без знання про них.

Приклад 2:

Діалог 1: Запитання та Відповіді

Учитель: Чому важливо, щоб громадяни знавали закони своєї країни?

Учениця 1: Знання законів допомагає уникати проблем з правопорушенням та забезпечує порядок у суспільстві.

Учитель: Які конкретні права громадян передбачені законами?

Учень 2: Наприклад, право на свободу слова та право на працю.

Діалог 2: Дебати між командами

Команда "Закони -за": Громадяни повинні знати свої права, щоб захищати свої інтереси та вільно виражати свою думку.

Команда "Закони - проти": Але також наші закони можуть нас обмежувати і з якимись законами ми можемо не погоджуватись..

Ці діалоги та дебати можуть стати частиною інтерактивного уроку для учнів 5-6 класів та допомогти їм краще розуміти важливість знання прав та обов'язків.

Етап 5: Рефлексія та висновок (10 хвилин)

- Обговорення вражень та висновків від дебатів.
- Визначення, які аспекти законів вони вважають найважливішими для своєї шкільної спільноти.

Етап 6: Підсумок (10 хвилин)

- Поширення рекомендацій та ресурсів для подальшого самостійного вивчення прав та обов'язків.